

ХУЛОСАТ УЛ-ҲУКАМО (ҲАКИМЛАР ХУЛОСАСИ)

Нашрга тайёрловчи, сўз боши, луғат
ва изоҳлар муаллифи
Маҳмуд ҲАСАНИЙ

«Turon Zamin Ziyо»
Тошкент – 2011

5Г(5Ў)

X-90

Хулосат ул-ҳукамо (Ҳақимлар хулосаси) / ЎзР ФА, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик ин-ти; масъул муҳаррир С.Каримова; нашрга тайёрловчи, сўз боши, луғат ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. - Т.: TURON ZAMIN ZIYO, 2011. - 56 б.

УДК: 61(5)(09)

ББК 5Г(5Ў)

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Абу Райҳон Беруний номидаги
ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Масъул муҳаррир: тарих фанлари доктори
Сурайё КАРИМОВА
Тақризчи: тиббиёт фанлари номзоди
Абдукарим УСМОНХЎЖАЕВ

«Хулосат ул-ҳукамо» китоби Бағдоддаги «Байт ул-ҳикма» («Донолик уйи») академиясининг асосчиси халифа Маъмун ар-Рашид (813-833) даврида ёзилган бўлиб, унинг саройида яширин ҳолда сақланган. Кейинчалик ундан бошқа подшолар нусха кўчириб олганлар. Бу китобга эга бўлиш учун ҳатто подшолар орасида жанглар ҳам бўлиб ўтган. Асрлар ўтиши билан у қўлёзма ҳолида кенг тарқалиб, форс ва ўзбек тилларига таржима қилинган. Бугун китобхонлар ҳукмига ҳавола қилинаётган нусха Бухоро хони Саййид Абулфайз Муҳаммад Баҳодурхон (1711-1747) даврида туркий тилга қилинган таржима асосида ҳозирги ўзбек тилига айлантирилди.

Рисола ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг Илмий Кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-335-07-3

© Turon Zamin Ziyو, 2011

БУЛФАЙЗХОН ДАВРИДА ТАБОБАТ

Маълумки, Муҳаммад Шайбонийхон асос солган ва қарийб бир аср ҳукм сурган Шайбонийлар сулоласи XVI аср охирига келиб таназулга юз тутди. Унинг охириги вакили Абдулмўминхон 1559 йилда вафот этгач, давлатни бошқарадиган киши қолмайди. Натижада Астрахандан чиққан ва Абдуллахоннинг синглисига уйланиб, Бухорода яшаб турган Жонибек султонни тахтга ўтказмоқчи бўладилар. Жонибек бу таклифни рад этади. Унинг оғаси Боқи Муҳаммадни хон деб эълон қилиб, Жонибекнинг ўғли Вали Муҳаммад ворис деб эълон қилинади. Шундай қилиб, 1559 йилда Мовароуннаҳрда аштархонийлар сулоласи қужудга келади.¹

Аштархонийлар сулоласини саккизта хонлар бошқарган. Уларнинг охиригиси Абулфайзхон бўлиб, 1711-1747 йилларда ҳукмронлик қилган ва сарой тўнтаришлари вақтида ўлдирилган. Бошқа аштархоний хонлар даври каби Абулфайзхон даврида ҳам дин ва тасаввуф намояндalари катта таъсирга эга бўлган. Масалан, Жонибек Султон машхур шайх Махдуми Аъзам (Хожагии Косоний)ни Наманганнинг Косонсойидан Самарқанднинг Даҳбедига кўчириб келган. Аштархонийлар даврида «Убайдуллонома» ва «Матлаб ут-толибин» каби асарлар ёзилган. Аниқ фанлар таъқиб остига олинган.

Абулфайзхон, умуман Аштархонийлар даврида табобатга оид диққатга сазовор бирорта тиббий асар ёзилгани маълум эмас. Фақатгина «Хулосат ул-ҳукамо» номли китоб ўзбек тилига таржима қилингани ва Абулфайзхонга бағишлангани маълум холос. Қуйида «Хулосат ул-ҳукамо»нинг яратилиши, мазмуни ва таржимаси ҳақида фикр юритамиз.

* * *

¹ Ҳидояттов Г.А. Менинг жонахон тарихим. Тошкент «Ўқитувчи» 1992 й., 205 б.

XVIII асрда Марказий Осиёда кенг тарқалган, катта шухратга эга бўлган ва қўлдан-қўлга ўтиб юрган тиббий асарлардан бири «Хулосат ул-ҳукамо» («Ҳақимлар хулосаси») номли китобдир.

«Хулосат ул-ҳукамо» дастлаб араб тилида ёзилган бўлиб, муаллифи аниқ эмас. Арабча нусхалари эса бизгача етиб келмаган. ЎЗР ФА ШИнинг 5054 рақамли туркий қўлёзмасида бу асар Букрот, Жолинус, Сарбонг ҳинду, Арасту, Имрон, Суқрот ва Закариё Розий замонида жамъ қилиниб, халифа Маъмун саройида сақлангани ҳақида гапирилади². Мазкур олимлар ҳар хил даврда яшаганини эътиборга олсак, уларнинг замонида жамъ қилиниши мумкин бўлмайди, балки уларнинг асарларидан йиғиб олинган дейилса, тўғрироқ бўлар эди.

715 рақамли форсча нусхада эса Абул Қосим ибн Абул Аббос уни Маъмун саройидан илтимос билан олгани айтилади. Ундан эса Абул Фазл Муҳаммад ал-Алавий нусха олган, бу нусхадан Абу Мансур Доро ибн Сур ибн Мокон учун нусха кўчиргани айтилади. Шундан кейин барча хону хоқонлар ундан нусха олиб, ўзларига дастур ул-амал қилганлар.³

«Хулосат ул-ҳукамо»нинг ЎЗР ФА ШИ фондида 8 та қўлёзма нусхаси сақланмоқда. Уларнинг баъзиларида тўлиқ туркий тилда бўлса, баъзиларининг бошланиши форсча, қолгани туркийча ёки аксинчадир. 715 рақамли қўлёзмада иккита муқаддима бўлиб, ҳар иккови ҳам форс тилида ёзилган. Иккинчи муқаддимада исми келтирилмаган муаллиф «ин рисоларо баройи Саййид Абулфайз Муҳаммад Баҳодурхон мувашшаҳ ва музайян гардонидим» (Бу рисолани Саййид Абулфайз Муҳаммад Баҳодурхон номи билан безадик ва зийнатладик) деб ёзади.⁴

7793 рақамли қўлёзмининг биринчи варағида тўғридан тўғри «муаллифи-Абулфайз Муҳаммад Баҳодурхон» деб ёзиб қўйилган. Бу қўлёзма тўлиғича туркий тилда бўлиб, унинг муқаддимаси ҳам бошқа муқаддималардан фарқ қилади.

² ЎЗР ФА ШИ қўлёзмаси, инв. № 5054, 3 а-б.

³ ЎЗР ФА ШИ қўлёзмаси, инв. № 715/II, 40 б.

⁴ Ўша асар, 42а.

Бу муқаддимада ҳамду санодан сўнг: «Билгил ва огоҳ бўлгилки, ҳар ким ўтган бўлган ҳукамолар ҳикмат баёнида ўзига яраша арабий ва форсий тили бирлан китоблар тасниф қилиб турурлар, аммо туркий тили бирлан ҳикмат баёнида китоб назаримизга кирмади. Шунинг учун туркий тили бирлан бу ниёзманди даргоҳи Илоҳий Саййид Абулфайз Муҳаммад Баҳодурхон бу китобни мувашшаҳ ва музайян қилдим»⁵. Бу ерда ҳам «туркий тили бирлан ... музайян қилдим» деб биринчи шахс номидан гапирилса ҳам, бироқ ўша шахс номи келтирилмаган. Юқоридаги жумлани ўқиган бир ўқувчи эса китобнинг биринчи варағига «муаллиф Абулфайзхон» деб нотўғри ёзиб қўйган. Агар муқаддимадаги сўзларга эътибор берсак, мазкур рисола форс тилида бўлгани, туркий тилга бир неча марта таржима қилингани ва Абулфайзхон даврида туркий тилга тўлиқ таржима қилинганининг гувоҳи бўлаемиз.

1067/IV рақамли қўлёзманинг тавсифида унинг муҳаррири (редактори) Ҳофиз Калон ибн Баҳриддин қори Ансорий эканлиги кўрсатилади.⁶ 5054 рақамли қўлёзмада эса: «Ҳофиз Калон ибн Бадриддин (Баҳриддин эмас) қори Ансорий бу китобни кўриб» деб бошланади ва у Абулфайзхонга атаб тайёрланган эмас, балки замонанинг Оишаи Сиддиқаси, Робийаи даврони ва Хадичаи Куброси, авлиёларга ниёзманд, тоатда комкор ва салтанатда соҳиб ихтиёр, аҳлуллоҳ ва аҳли Куръонга эътиқодли, тавозеъли ва камтар аёл номига зийнат берганини ёзади. Бироқ аёл номи келтирилмаган, юқоридаги сифатлардан англашиладики, бу аёл XVIII асрда яшаган маликалардан биридир. Бироқ 436 рақамли қўлёзмада «Мусаммойи Оиша» жумласи бўлиб, демак ҳофиз Калон тилга олган аёлнинг номи Оиша эканлиги маълум бўлади. Ҳофиз Калон аёл ҳақида:

**Давлат била бўлган туну кун хурраму шод,
Бўлғай ёре ишлариға они, ул хайри кушод.
То бўлса жаҳон жаҳон аро сурғай ул,
Кўнгли тилаган киши жаҳон ичра мурод, —**

⁵ Ўз Р ФА ШИ қўлёзмаси, инв. 7793, 1 б.

⁶ Собрание восточных рукописей АН РУз. «Медицина». Составители. Х.Хикматуллаев, С.У.Каримова. Ташкент – 2000, № 276.

деган рубойни келтирар экан: «Анинг учун туркий тили бирла мувашшаҳ ва музайян қилдим» деб ёзади.⁷

Кўриниб турибдики, «Хулосат ул-хукамо» аслида форс тилида бўлган. Таржимонлардан бири уни туркий тилига таржима қилиб, Аштархонийлардан Абулфайзхонга (1711-1747) тақдим қилган. Иккинчи таржимон ҳофиз Калон эса таржимани Оиша исмли маликалардан бирига тақдим қилган.

«Хулосат ул-хукамо» нинг ёзилиш тарихига келсак, албатта у Юнон ва Шарқ олимларининг асарлари асосида тайёрланган бўлиб, давр ўтиши билан муаллиф номи тушиб қолган ёки муаллиф умуман ўз номини кўймаган. У аслида Бағдод халифаси Маъмун саройида бўлганми-йўқми, бир нарса дейиш қийин. Негаки унда Абу Бакр Розий номи ҳам кўрсатилган бўлиб, у Маъмун халифадан сўнг яшаган. Ёки китобни кўчирувчилар ва таржима қилувчилар китобнинг қадрини ошириш учун кейинги даврдаги муаллифларнинг номларини ҳам киритиб юборганлар.

Китобда, ҳақиқатан ҳам, таботатнинг муҳим масалалари аниқ ва равшан, қизиқарли ва содда тилда баён қилинган бўлиб, барчага зарурий китоб бўлган. Унинг қайта-қайта кўчирилиши, таржима қилиниши жараёнида муқаддимаси ҳам ўзгариб борган. Унинг ЎзР ФА ШИ даги нусхаларининг 7 таси XVIII асрга мансуб бўлиб, 2 таси XIX асрда кўчирилган. Баъзи нусхаларда китобнинг мундарижаси берилган бўлса, баъзисида келтирилмаган. Асарнинг мазмуни билан таништириш учун унинг мундарижасини ҳозирги ўзбек тилида келтирамиз.

- 1-боб. Саломатлик ҳақида.
- 2-боб. Ҳаммомга тушиш ҳақида.
- 3-боб. Маъжунлар ҳақида.
- 4-боб. Бош оғриғи ва давоси ҳақида.
- 5-боб. Кўз оғриғи ҳақида.
- 6-боб. Кулоқ оғриғи ҳақида.
- 7-боб. Бурун муолажаси ҳақида.
- 8-боб. Тишлар муолажаси ҳақида.
- 9-боб. Лақва (юз фалажи) ҳақида.
- 10-боб. Юздаги иллатлар ҳақида.

⁷ Ўз Р ФА ШИ қўлёзмаси, инв. № 5054, 4 а – бет.

- 11-боб. Қўланса ҳидлар ҳақида.
- 12-боб. Оғиздан ҳид келиши баёнида.
- 13-боб. Йўтал давоси ҳақида.
- 14-боб. Қусмоқ давоси ҳақида.
- 15-боб. Меъда ҳақида.
- 16-боб. Қорин давоси ҳақида.
- 17-боб. Қўланж (ич кетиш) ҳақида.
- 18-боб. Талоқ илллати ҳақида.
- 19-боб. Бавосил илллати ҳақида.
- 20-боб. Мақъад (орқа тешиқ) давоси ҳақида.
- 21-боб. Қовуқдаги илллатлар ҳақида.
- 22-боб. Қовуқ қуми баёнида.¹
- 26-боб. Аёллар ҳайзи ҳақида.
- 27-боб. Ҳайзни очиш ҳақида.
- 28-боб. Бола бўлмаслигининг сабаби ҳақида.
- 29-боб. Нима сабабдан ўғил бўлмаслиги ҳақида.
- 30-боб. Тошма ва жароҳатлар ҳақида.
- 31-боб. Жинсий аъзо қичиши ҳақида.
- 32-боб. Ниқрис (подагра) ҳақида.
- 33-боб. Қуёнчиқ (қуймич асабининг шамоллаши) ҳақида.
- 34-боб. Носур илллати ҳақида.
- 35-боб. Қўтир ҳақида.
- 36-боб. Сўгал давоси ҳақида.
- 37-боб. Барас (пес илллати) давоси ҳақида.
- 38-боб. Ярақон (сарик касали) ҳақида.
- 39-боб. Кўл ёки оёқ шоли ҳақида.
- 40-боб. Иситмалар ҳақида.
- 41-боб. Уйқусизлик ҳақида.
- 42-боб. Ўринга сийиб қўйиш ҳақида.
- 43-боб. Кўзиқориннинг фойдаси ҳақида.
- 44-боб. Заҳар ичган киши ҳақида.
- 45-боб. Чивинни йўқотиш ҳақида.
- 46-боб. Тутқаноқ ва телбалиқ ҳақида.
- 47-боб. Кўкрак сутининг камлиги ҳақида.
- 48-боб. Курт ва қушни йўқотиш ҳақида.
- 50-боб. Касалликлар иложи ҳақида.

¹ 23,24 ва 25-боблар айрим мулоҳазаларга кўра тушириб қолдирилди.

Мундарижадан кўриниб турганидек, «Хулосат ул-хукамо» инсон баданида юз берадиган кўпгина касалликлар ва уларни даволаш масалаларини ўз ичига олган. Унинг машҳур бўлиши эса ҳар хил касалликни даволаш учун уларга қарши содда ва тайёрлаш усули осон бўлган даволарнинг берилишидир.

Маҳмуд ҲАСАНИЙ,
тарих фанлари доктори.

1-БОБ. САЛОМАТЛИК ҲАҚИДА

Билгилки, саломатлик пайтида парҳез қилиш касал бўлганда парҳез қилишдан яхшироқдир. Дори ичишдан ўзингни зинҳор асрагилки, бунда кўп фойда йўқ. Ҳақимларнинг йўллари бўйича тўртта нарса қонга ва жонга зарар: кўп ейиш, кўп сўзлаш, кўп ётиш ва кўп жинсий муносабатда бўлиш.

Ҳақимларнинг айтишларича, оз ейишдан кўра яхшироқ нарса йўқ. Чунки кўп еган одамнинг меъдаси заиф бўлади, бундан ҳар хил касалликлар рўй беради, бадани заифлашади, қоринда ел пайдо бўлади, оғзидан бадбўй ҳид келади, юзи сарғаяди ва еган овқати ҳазм бўлмайди.

Ҳикоя қилишларича, бир куни Нўширвон таом еяётган вақтда Юнон ҳақим унинг ёнида эди. Ҳақим Нўширвоннинг кўп овқат еяётганини кўрди ва деди: «Эй малик, оз ейиш бадан саломатлиги учун барча нарсадан яхшироқдир, емиш қанча оз бўлса саломатлик шунча яхши бўлади, одамлар билан бирга ейиш яна ҳам яхши». Ҳақимнинг бу сўзи Нўширвонга таъсир қилди ва кўлини таомдан тортди.

Яна айтишларича, оз ейишдан кўра созроқ нарса йўқ, чунки киши кўп еб, кўп ухласа юзи сарғаяди, бадани озғин бўлади, гавдаси заиф, кўнгли нохуш ва кўз ости шишган бўлади.

Яна айтишларича, ҳеч нарса жинсий алоқани кам қилишдан кўра яхшироқ эмас. Кимки жинсий алоқани кўп қилса бели заиф, ҳаётига эса нуқсон етади, юраги заиф ва меъдаси куруқ бўлади, кўзига нуқсон етади, юзлари сарғаяди.

Яна айтишларича, кимки кўп гапирса миясига нуқсон етади, савдойи бўлади, тез қарийди.

Ҳақимларнинг бир фикрга келиб айтишларича, ҳар ким меъёрида еса, ичса ва ётса баданга фойда етади, таоми яхши ҳазм бўлади, гавдаси кучли, кўзи равшан, кўнгли шод ва хурсанд, хотираси соз бўлади. Жинсий алоқани меъёрида қилиш дилга шодлик бағишлайди, кўз хиралигини йўқотади, юзи қизил, бадани енгил, шаҳвати зиёда бўлади. Айтишларича, меъёрида сўзлаш кўнглини хуш, бошни енгил ва тилни равон қилади.

2-БОБ. ҲАММОМГА ТУШИШ ҲАҚИДА

Жолинус ҳаким айтадики, ҳар ким ҳаммомда кўп ўтириб, бошидан иссиқ сув куйса, кўзига зиён етади, шаҳвати сусаяди, бадани бўшашади. Янги соғилган сутнинг илиқлиги миқдоридаги даражасидан сувни бошдан куйиш мияга фойда беради, суякдаги иликларни бақувват қилади, иштаҳани яхшилади, баданни қувватли қилади, юрак ва жигарга куч беради.

Буқрот ҳакимнинг айтишича, ҳар ким қуритилган гўшт еб, орқасидан кўп сув ичса, меъдаси заифлашиб, овқати ҳазм бўлмайди. Кимки ухлашдан олдин озроқ иссиқ сув ичиб ётса унда шақиқа дарди бўлмайди. Кимки тунда овқат еб, сўнг ухласа суяклари оғир бўлади ва меъдаси бузилади. Ҳар ким ҳар куни еттита майизни уруғидан тозалаб еса балғамни йўқотади, сафрони камайтиради, хотирасини мустаҳкам қилади.

Ҳар ким уч дона ҳалилани шакар билан етти кун еса қони тоза бўлади, сафрони сўндиради, хотирани ўстиради. Тўқ ҳолда овқат еса жуда ёмон, негаки ундан касалликлар пайдо бўлади. Яна ҳар кимнинг меъдасида балғам кўп бўлса ундан касалликлар юз беради. Кимки таомни яхши чайнаб ютмаса меъдаси заифлашади, ҳазми қийинлашади, ундан қорнида дам пайдо бўлади. Ким кўп еса меъдаси заиф бўлади, сафроси кўпаяди, териси қаттиқлашади. Сув ичадиган одам бўлиб-бўлиб ичсин, бирданига ичса жигарни қуритади, сафрони кўпайтиради, ўт қопини ишдан чиқаради. Кимки жинсий алоқа қилишни хоҳласаю бироқ ундан ўзини тийса юрагига нуқсон етади, жонига зарар бўлади ва шаҳвати кесилади.

Яна ҳакимларнинг бир қарорга келиб айтишларича, тўрт нарса юракни шод қилади: кўм-кўк майсаларга, чиройли юзга боқиш, оқар сувга ва чиройли хатларга қараш. Яна тўрт нарса кўзни хира қилади: ялангоёқ юриш, душман юзини кўриш, ўта қора ва ўта оқ нарсага боқиш. Яна тўрт нарса баданни кучли қилади: зиғирдан қилинган тўн кийиш, мўътадил ҳаммомга кириш, ёғли ширин таом ейиш ва кўнгиш орзу қилган нарсага етишиш. Яна тўрт нарса одамни беобрў қилади: ёлғон сўзлаш, улуғлар билан жанжаллашиш, шошиб иш қилиш, ўз

ҳаддидан ошиб такаббурлик қилиш. Яна тўрт нарса обрўни зиёда қилади: ваъда ва аҳдга вафо қилиш, мулойим, саховатли бўлиш, одамлар билан муроса қилиш.

Яна ҳақимлардан нақл қилинишича, ақл мияда, тамаъ меъдада, куч қўлда ва ғазаб ўтда, телбалик бошда, тўғри нафас олиш ўпкада, қадам урмоқ юракда. Яна айтибдиларки, жигар қон уйи, ўт қопи сафро уйи, қовуқ совуқлик уйдир. Яна айтибдиларки, ҳар кимда ўт кучли бўлса юзи қизил ва ҳаракатчан бўлади. Ҳар кимнинг жигари заиф бўлса юзи сариқ бўлади. Ҳар кимнинг ўти кучли бўлса шоду хуррам бўлади. Яна айтишларча, кулоқ ўтдан, бел жигардан, кўз меъдадан ва соқол курсоқдан сув ичади.

3-БОБ. МАЪЖУНЛАР ҲАҚИДА

Билгилки, ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам учун Жаброил алайҳиссалом Тангри таъолодан бу маъжунни ҳадя келтирдик, баёнга сиғмайди. Бу ҳақда барча ҳақимлар бир фикрдаларки, ҳеч бир нарса бу маъжундан манфаатлироқ ва фойдалироқ эмас. Чунки у ўлимдан бошқа барча иллатларга шифодир, ҳар бир ният учун истеъмол қилинса муродига етади. Агар муяссар бўлса ҳар куни ейиш керак, муяссар бўлмаса, ҳафтада бир бор, бу ҳам бўлмаса бир ойда бир марта, йўқса йилда бир марта ейиш керакки, ундан шунчалик кўп фойдалар ҳосил бўладики, сон-санови йўқ.

Маъжуннинг таркиби қуйидагича: хавлинжон — икки дирам, келиндона — икки дирам, долчин — икки дирам, тўпалоқ — икки дирам, мускат ёнғоғи — икки дирам, сақич дарахтининг елими ва мастаки — беш дирам, қалампирмунчоқ — бир дирам, бу барча дориларни янчиб, элаб, буларга тенг миқдордаги шакарга қўшиб, аралаштириб, ҳар куни икки дирамдан ейилса, ҳисобсиз фойда кўрадилар, иншоаллоҳ.

Яна ҳақимлардан нақл қилинишича, ҳар ким бир сир сабзи уруғи, бир сир петрушка уруғи, икки дирам мастаки, ўн дирам қалампирмунчоқ, бир дирам хом уд, ярим дирам оққирқарҳо, бир дирам басбосани олиб, барчасини туйиб, буларга уч баравар шакар қўшиб, маъжун қилиб, ҳар куни уч

дирам еса, меъдага қувват беради, оғиздан сув келишини йўқотади, қориндаги қуртларни ўлдиради, қовуқни тозалайди, қорин иллатларига қарши фойда қилади, овқатни ҳазм қилади, хом елни бартараф қилади, носур иллатига фойда қилади, меъда оғриғига наф қилади, шаҳватни кучайтиради, жигарни тозалайди, иштаҳани зиёда қилади.

Буқрот ҳаким айтадики, мен ҳайратда қолганманки, ҳар ким мана бу маъжунни истеъмол қилса табибга асло муҳтож бўлмайди.

Абу Али ибн Сино айтадики, бу маъжунни истеъмол қилган кишининг шодлиги кўпаяди, кўзлари ўткир, юзлари тиниқ, мияси бақувват бўлади, бўғин оғриғи ва фалажга фойда қилади, қовуқни иссиқ сақлайди, жинсий қувватни оширади. Яна Абу Али ибн Сино айтадики, бу маъжунни қиш фаслида то қиш чиққунча емоқ керак, шунда гўё қоронғи уйга чироқ ёққандек бўлади ва еган кишининг ичи равшан бўлади ва хасталик кўрмайди. Унинг таркиби қуйидагича:

Занжабил ва мурч икки дирамдан, долчин уч дирам, қоқулла икки дирам, мастаки икки дирам, заъфарон ва узунмурч, буларнинг ҳаммасини янчиб, элаб, икки чорак янтоқшакар билан қўшиб, ҳар куни эрталаб бир мисқол истеъмол қилинса ажойиб фойда беради.

Яна фойдали маъжунлардан бири қуйидагича: товуқ тухумининг сариғи ўн сир, сабзи уруғи беш сир, занжабил ўн дирам, долчин беш дирам, заъфарон ва озроқ мушк олиб, маъжунни қуйидаги тартибда тайёрлаш керак: тухумнинг сариғини оқидан тўлиқ айириш, сариғини яна қобиғига солиб, иссиқ кулга кўмиб, чала пишириш керак. Сўнг пичоқнинг учи билан олиб, бўш идишга солиш керак. Сўнг сабзи уруғини ёғда қовуриб, янчиб, элаб, ўзга дориларни ҳам бошқа-бошқа янчиб, элаб, тухумнинг сариғи билан қўшиб, идишга солиб, кун тиғига қўймоқ керакки, токи қизисин. Сўнг тоза асал билан аралаштириш лозим. Яхши аралашгандан сўнг косага солиб, эрталаб бир дирам ва кечқурун бир дирамдан ейилса, оёқ оғриғига фойда қилади, жинсий қуввати шундай ошадики, таърифлаб бўлмайди. Бу маъжунни еган киши ўз ҳалололига юриши керак, ҳаромдан Аллоҳ асрасин.

Ҳабб ус-самак¹ маъжуни. Бу маъжунда учта хосияти бор: жинсий қувватни оширади, шаҳват йўлини очади, сувини кўпайтиради. Сақанқур икки дирам, қуритилган гул бир дирам, марварид ярим дирам, оқ баҳман ярим дирам, арпабодиён ярим дирам, анбар ярим дирам, буларни кўшиб, ётар пайтда бир мисқол истеъмол қилиш керак.

Сақанқур маъжуни. Бу маъжунда бешта хосият бор: белни бақувват қилади, бўшашганини кучли қилади, шаҳватни иссиқ ва тоза қилади, эркакнинг юрагини бақувват, гавдасини енгил, юзини тиниқ ва сафоли қилади. Исириқ уруғи уч дирам, қаврак елими уч дирам, бодринг уруғи ярим дирам, дарахт пўкаги ярим дирам, буларнинг барчасин янчиб, элаб, петрушка суви билан ҳаблар ясаб, нўхот миқдорича юмалоқ қилиб ейиш керак.

Сабзи маъжуни. Бир ботмон сабзини қовуриб, бир дирам долчин, бир дирам қалампирмунчоқ, беш дирам заъфаронни янчиб, элаб, тоза асалга кўшиб, истеъмол қилса аёли ундан хушнуд бўлади.

Балодур маъжуни. Кобил ҳалиласи ўн икки мисқол, сариқ ҳалила ўн мисқол, занжабил ўн икки мисқол, румий афюни икки мисқол, мускат ёнғоғи етти мисқол, қалампирмунчоқ етти мисқол, тупалоқ етти мисқол, келиндона етти мисқол, нормушк ва кичик қоқулла етти мисқол, чакамуғ ва ҳинд сумбули, арпабодиённинг ҳар биридан етти мисқолдан, исириқ ўн икки мисқол, табошир ўн икки мисқол, савринжон ўн икки мисқол, хавлинжон ўн икки мисқол, долчин ўн икки мисқол, мирг дони олти мисқол, буларни бошқа-бошқа янчиб, элаб, буларга яраша тоза асал ёки оққантни тоза қозонга солиб, қайнатиб, кўпигини олиб, дориларни унга солинади. Яхши аралашиси учун чўмич билан шопирилади. Сўнг хамир қилиб, уч юз олтмишга бўлиб, ҳар куни биттаси ейилади. Кўзи гўшгидан овқат ейилади. Агар шундай қилса кўп иллатларга даво бўлади.

Ҳақимларнинг айтишларича, ҳар ким бу маъжундан бир ой истеъмол қилса, соч ва соқолинини туклари оқарган бўлса, тўкилиб, ўрнига қора туқлар чиқади. Агар икки ой истеъмол қилса кўзлари равшан бўлади, қулоғи ўткир, тиллари енгил,

¹ Мазмуни: «Балиқ ҳаб дориси».

фаҳми ўткир бўлади. Агар уч ой истеъмол қилса табиати мулоим, бўғимлари мустаҳкам, ўзи эса шод бўлади. Агар тўрт ой истеъмол қилса мияси бақувват, ақли ўткир бўлади, димоқ қуришини йўқотади. Агар беш ой истеъмол қилса орқа тешикла ва меъдада қандай совуқлик бўлса уларни ҳайдайди, қовуқ тощини майдалайди, бавосил иллатини бартарф қилади. Ҳар қандай иллат маъяд (орқа тешик)нинг тўрт табиатидан ҳосил бўлган бўлса йўқ қилади. Агар олти ой еса ичқотиш, юз фалажи ва шални қувади. Агар етти ой истеъмол қилса баданда юз берган иллатларни ва хасталикларни йўқотади. Агар саккиз ой истеъмол қилса сариқ сув (водянка) иллатини, ниқрис (подагра) ва қуймич асабларининг шамоллашини бартараф қилади. Агар тўққиз ой истеъмол қилса бош оғриғини йўқотади, иллатларни қувади. Агар ўн ой истеъмол қилса баданида мавжуд бўлган барча иллатларни кетказди. Агар ўн бир ой ёки ўн икки ой истеъмол қилса янги уйланган йигитдек бўлади, кучли ва тандуруст бўлади.

Матбух (қайнатма)нинг нуسخаси. Икки сир ҳалилаи басрийни олиб, уруғини чиқариб, янчилади ва қозонга солиб, озроқ сувда қайнатилади. Суви озгина қолганда чорак миқдор шакарни унга қўшиб, қайнатилади. Бу жуда фойдали бўлиб, бадандаги иллатларга фойда қилади. Сафро ва савдони йўқотади. Қурт, чипқон, балғам ва қўтирга фойдаси бор.

Итрифул нуسخаси. Кобил ҳалиласи икки чорак, ҳалила икки чорак, ҳалилаи басрий икки чорак, барчасини янчиб, элаб, тозаланган ярим сир асалга солиб, бодом ёғи билан аралаштирилади. Сирланган идишга солиб, оғзини бекитиб, қирқ кун ўтгандан сўнг оғзини очиб, эрталаб икки дирам, чоштгоҳда икки дирам ейилса бадандаги иллатларга қарши фойда қилади, хусусан, балғамли иллатга фойдадир.

Матбух (қайнатма) нуسخаси. Ҳар кимнинг сафроси кўп бўлса, кўз олди қоронғилашса, боши айланса, эти қичишса, юзи сарғайса, ҳўллик ва балғам кўп бўлса, юраги ўйнаса, жигарида иссиқлик бўлса, ўн дона ҳалилаи басрийнинг қобиғини, омила қобиғини, уч дирам долчин, беш дирам ҳинд хурмоси, йигирма дона жилонжийда, йигирма дона сапистон олхўриси, кашнич уруғи ўн уч дирам, кашнич танаси уч дирам, таранжабин йигирма дирам, дони олинган майиз

йигирма дона, буларни ярим коса сувда то бир пиёла қолгунча қайнатилади. Сўнг уч дирам тоза бинафшадан кўшиб ичилади. Баён қилинган иллатларга даво бўлади.

Нуха. Қуртларнинг даф бўлиши, қовуқнинг қизиши, сийдикнинг очилиб келиши учун: занжабил ва долчин бир сирдан, зайтун барги беш дирам, санойи маккий бир ярим сир, пўсти туширилган *таранг* бир сир, кўкнор ярим сир, қанбил ярим сир, *олон* бир дирам, барчасини янчиб, элаб, истеъмол қилинса фойда қилади.

Яна итрифул. Ҳалилаи басрийдан, ҳалилаи Кобулийдан, оқ тарид, занжабилнинг ҳар биридан икки мисқолдан олиб, янчиб, элаб, бодом ёғи билан тоза асалдан кўшиб, ўн икки кун давомида ҳар куни икки мисқолдан еб юрилса фойда қилади.

Маъжуну Сулаймон алайҳиссалоту вас салом. Суғон, яъни пиёз уруғидан, шалғам уруғидан, кунжут уруғидан, «тоғ майизи»дан, сабзи уруғидан, назла ўтидан, ҳинги бадбўйдан, буларнинг ҳар биридан тўққиз дирамдан олиб, янчиб, элаб, яна йигирма дона товуқ тухумини олиб, бошларини синдириб, ҳар бир тухумга дорилардан солиб, ўтга кўйиш керак. Чала пишганда иссиқ-иссиқ ейиш керакки, жинсий қувватни оширишда кўп фойдалидир.

Муҳаммад ҳаким табиб айтадики, икки ярим сир сабзини қовуриб, уч дирам долчин, бир дирам қалампирмунчоқ, ярим дирам заъфаронни унга солиб, асал билан маъжун қилиб есанг, ўнта қувватга эга бўласан.

Мавлоно Бадриддин ал-Қалонусийнинг нўшдоруси. Олти дирам гул, беш дирам тупалоқ, уч дирам қалампирмунчоқ, уч дирам сунбул, уч дирам туёқўт, икки дирам зарнаб, икки дирам заъфарон, уч дирам мускат ёнғоғининг қобиғи, икки дирам долчин, икки дирам қоқулла, икки дирам катта ҳил, икки дирам мускат ёнғоғи, икки дирам лимонисли райҳон, уч дирам мастаки, уч дирам оқ баҳман, уч дирам қизил баҳман, уч дирам қизил тунбош, уч дирам Миср ёввойи сабзиси, икки дирам марварид, икки дирам ҳавлинжон, икки дирам ҳинд малобатр ўсимлиги, икки дирам «хўкиз тили», мушк икки донак, анбар икки донак, омила чорак, икки ярим сир асал, икки чорак каллақанд, бу дориларни янчиб, элаб, шарбатлар билан ҳал қилиб истеъмол қилинса, ажойибу фаройиб фойдалар кўргайсан.

Жолиус ҳақимнинг ҳазм дориси. Унинг хосияти шуки, баданга қувват беради, елларни йўқотади, қовуқни совуқликдан асрайди, балғамли йўталга фойда қилади, жинсий қувватни оширади, оғиз ҳидини йўқотади, бош оғриғига фойда қилади, никрис (подагра), темиратки ва баҳақ (тери оқлиги)ни кетказди, тукларни қорайтиради, куртлар ва буйрак тошига қарши фойда қилади. Ҳар ким бу гувориш (ҳазм дориси)ни йигирма кун истеъмол қилса, айтиб ўтилган касалликлардан омонда бўлади.

Ҳазм дорисининг таркиби: бир мисқол сунбул, бир мисқол қалампирмунчоқ, бир мисқол қоқулла, бир мисқол Цейлон долчини, бир мисқол долчин, бир мисқол хавлинжон, бир мисқол занжабил, бир мисқол заъфарон, узунмурч, қуст, хушбўй қамиш, тупалоқ, уди баласон, мирт дони, туёқўт, барчасидан бир мисқол ёки бир ҳисса, мастаки беш мисқол ё беш ҳисса, йигирма бир мисқол шакар керак бўлади. Дориларни янчиб, яхшилаб элаб, тозаланган асалга қўшиб, шакарни сувга солиб, қозонда қиём бўлгунча қайнатилади. Шундан сўнг уларга яраша асал солиб, бу дориларни қўшиб, барчаси бир-бирига қўшилгунча аралаштирилади. Бир тоза идишга солиб, ҳар куни эрталаб икки мисқолдан истеъмол қилинади. Овқат еган бўлса, икки соат ўтгандан сўнг истеъмол қилиш мумкин.

Нонхоҳ маъжунининг хосиятлари. Бу маъжун белни бақувват, юзни қизил қилади, таомни сингдиради, оғизни хушбўй, тиш милкини бақувват қилади. оғиздан сув оқишини қолдиради, тиқилмаларни очади, қорин куртларини ўлдиради, елларни тарқатади, буйракни кучли қилади, қовуқ тошларини эритади, қовуқни қиздиради, бошқа иллатларни дафъ этади, жинсий олатни қаттиқ қилади.

Таркиби қуйидагича: мушк бир донак, нонхоҳ (жувона) уруғи, петрушка уруғи, укроп уруғи, сабзи уруғи, шалғам уруғи, пиёз уруғи, ҳар биридан ўн дирамдан, сақич дарахтининг елими, қалампирмунчоқ, назла ўғи, ҳар биридан бир дирамдан, арпабодиён ярим дирам, Миср ёввойи сабзиси бир дирам, мускат ёнғоғининг қобиғи ярим дирам, заъфарон ярим мисқол, буларнинг ҳаммасини янчиб, элаб, юз мисқол новвот, эллик дирам оқ шакар қўшиб, бир идишга солиб, йигирма кун бугдой донининг орасига қўйилади. Шундан сўнг ҳожат вақтида бир мисқол ейилса фойда қилади.

4-БОБ. БОШ ОҒРИҒИНИНГ ДАВОСИ

Ҳақимлар айтадиларки, бош оғриғи учун икки мисқол афюн, беш сир кунжут ёғи, ёққа тенг сув қўшиб, қайнатиб, сувдан ҳеч нарса қолмаганда уни бир идишга олиб, ундан бурунга томизиб, оғриган ерга суртилса, шақиқа (мигрень) дарди йўқ бўлади.

Ҳақимлар айтадиларки, кўкнор сувини кофур (камфара) билан бурунга томизилса бош оғриғи яхши бўлади. Агар шақиқа оғриғи совуқдан бўлса пиёз сувини бурунга томизилса яхши бўлади. Қирғовул юнгини куйдириб, кулини гулоб билан хамир қилиб, бошга қўйилса, шақиқага шифо бўлади. Лола гулини янчиб ёки тоғрайхонини қайнатиб бошга қўйилса, яхши бўлади. Ўғилли аёлнинг сутини қулоққа уч марта томизса наф қилади. Гулоб, газакўт суви, кофур ва сиркани аралаштириб бошга қўйилса, наф қилади.

Агар ёш боланинг боши оғриси ўз тирноғини куйдириб, кулини думба ёғи билан қўшиб бошга боғланса яхши бўлади, бу тиш оғриғига ҳам фойдадир. Кўкнорни янчиб, гулоб билан қўшиб, бошга қўйилса, бош мия қатигига фойда қилади.

Ҳақим айтадики, уйқу олдидан бир дирам иссиқ сув ичган одам ҳечқачон бош оғриғи бўлмайди. Агар тоза балиқни олиб, ичига тоғрайхонини тўлдириб, кунжит ёғи билан қовуриб, балиқ пишгандан сўнг сиқтириб, ёғини олиб, бурунга томизилса ва оғриган ерга суртилса яхши бўлади.

Буқрот ҳақим айтадики, бинафша ва нилуфар гулини кўп ҳидлаш мияга фойда беради ва бош оғриғини қолдиради.

Бош оғриғи ва ярим бош оғриғи учун шакар уч дирам, бинафша бир дирам, қиз туққан аёлнинг сути икки дирам, барчасини қўшиб, бурунга томизса наф қилади. Бир дирам кўкнор, бир дирам гулобни қўшиб, эритиб, бурунга томизса фойда қилади.

5-БОБ. КЎЗ ОҒРИҒИ ҲАҚИДА

Агар кўз оғриси ёки парда келса ва одам кўра олмай қолса, табарзад шакарини аёлнинг сути билан кўзга суртса яхши бўлади. Агар янги бошланган парда бўлса, ҳаммомга кириб, кўзига иссиқ сувни кўп қуйиб, ҳаммомдан чиқиб, кўзини боғлашга буюргай, сўнг табарзад шакарини аёл сути билан кўзига боғласа яхши бўлади.

Кўзга оқ тушса бир дирам алой, бир дирам анзирти гўштхўр, бир дирам гулоб ва бир дирам табарзад шакари, бир дирам заъфарон, барчасини аёл сутига кўшиб, кўзга суртилса наф қилади. Эчки ўтини кўзга тортилса, кўз оғириги яхши бўлади. Типратикон ўтини қуритиб кўзга суртилса, кўзнинг оқи бўлса яхши бўлади.

Куённинг ўтини қуритиб, кўзга сепилса кўздан ёш оқишини тўхтатади. Қарчиғайнинг ўтини кўзга суртилса равшан қилади. Агар кўзга тук чиққан бўлса қора олхўрини сояда қуритиб, янчиб, элаб, бир дирам заъфарон, ари уйи, бир дирам гаж (бошқа нусхада гаш) тузи, барчасини яхши элаб, кўшиб, кўзга суртилса кўз қоронғилигини яхши қилади, нохунани йўқотади, кўз нурини оширадики, кундуз куни юлдузларни кўради.

Сигир ўтини кунжут ёғи билан кўшиб кўзга суртилса, қоронғилигини кетказади. Кашнични сурма тоши билан ва гулоб билан салоя қилиб (ишқаб) кўзга суртилса чечак ва кўз оқига фойда қилади. Қарға (кўкарчин) қонини сояда қуритиб, кўзга тортилса, нохуна ва шабкўрликни, кўз қоронғилигини йўқотади.

Кўз дориларининг баёни: тўтиё, сариқ ҳалила, араб елими, ҳар биридан ўн дирам, занжабил беш дирам, зарчава бир дирам, заъфарон икки дирам, ҳинд ҳудади тўрт дирам, барчасини янчиб, кўшиб, ғўра (ғўр узум суви) билан хамир қилиб кўзга кўйилса, кўзнинг қичишини ва хиралигини дафъ этади. Заъфаронни янчиб, элаб, сурма каби кўзга суртилса оқлигига фойда қилади. Яшил тўтиёни қора ҳалила, занжабил, ҳар биридан бир дирамдан, янчиб, элаб, сурма каби кўзга тортилса ёки малҳам қилинса кўзга кўп фойда қилади. Наргис сувини кўзга суртилса шабкўрликни йўқотади.

Агар кўз қичиса ёки сув оқса, ё қизил бўлса, ёки чечак тушган бўлса бир дирам ҳинд тўтиёси, икки дирам рум сумбули, икки дирам исириқ, чоксу, қончўп, оқ маржон, бақам дарахтининг елими ва келиндона, ҳар биридан икки дирам, кофурдан икки дирам, заъфарон бир дирам, исириқ икки дирам, Соқатра алойи икки дирам, анзират бир дирам, буларни янчиб, элаб, гулоб билан кўшиб, ҳабблар ясаб, сояда қуритиб, ҳарқачон зарурат бўлса, совуқ сув билан суртиб кўзга тортилса фойда қилади.

Жавоҳир дорининг таркиби: кўзнинг оғриғига новча тўтиёси беш дирам, Макка тўтиёси бир дирам, оқ маржон бир дирам, ширин даҳнаж бир дирам, марварид бир дирам, қизил марварид бир дирам, анзират бир дирам, қончўп бир дирам, дарё кўпиғи бир дирам, типратикон тухуми бир дирам, калтакесак тезағи бир дирам, каркас тезағи бир дирам, туғдарий жиғилдони бир дирам, каптар жиғилдонининг пардаси бир дирам, Миср новвоти ва шакари бир дирамдан, барчасини бошқа-бошқа янчиб, элаб, бир-бирига қўшиб қўйилади. Тўтиёни чала тўйиб, икки ярим сир кашнич суви билан қозонга солиб, суви қолмагунча қайнатилади. Ўша тўтиёни қуритиб, келичага солиб, обсой этилади. Шундан сўнг барчасини қўшиб, ипакдан ўтадиган даражада эзилади. Барчасини элаб, бир шишага солиб қўйилади. Агар кўзнинг заҳмати кучли бўлса кўпроқ солинади, озроқ бўлса, мил билан тортилади. Бунинг фойдаси жуда кўп. Агар нохуна (кўз бурчига чиқадиган шишнинг) томири бўлса, бир дирам нуртош, бир дирам марварид ва кашнич суви билан қиёмга келтириш керак. Шундан сўнг кўзга суртса наф қилади.

Кўзнинг оқи тушган бўлса табарзад шакари, дарё кўпиғи, арман содасини майда янчиб, элаб, бир ерда асралади. Ҳар қачон кўзга қўядиган бўлса аввал кўзни иссиқ сув билан ювиб, сурувга синжид (жийда) едириб, кўзини ялатиб, сўнг дорини солса кўзининг оқлиғи кетади.

Ёш оқадиган кўзга туя мияси суртилса наф қилади. Қизил эчкининг миясини марҳам қилиб бошга боғланса кўзнинг хиралиғига фойда қилади. Чақалоқнинг сийдиғи кўзга суртилса, сув оқишини йўқотади. Шағолнинг ўти кўзга тортилса кўздан сув оқишига фойда қилади. Турнанинги ўти кўзга тортилса шабкўрликни йўқотади.

Ҳабби шиёр кўзни равшан қилади. Алой, турбит, ҳалила пўсти, ҳар биридан бир дирам, занжабил бир донак, буларни ҳинд тузига солиб қўйилса суви чиқади. Сўнг узунмурчдан қўшиб, жигар суви билан кўзга тортилса шабкўрликни кетказди.

Кўз хира бўлса қизил маргимуш, нилуфар, дарё кўпиғи, табошир, кофур қўшиб, сурмадек бўлгунча янчилади, кўзга тортилса фойда қилади. Кўз қичиса ё нохуна, ё шабкўр бўлса, Сокатра алойи, анзират, чоксу, заъфаронни барчасини тенг янчиб, элаб, кўзга тортилса яхши бўлади.

Кўз хира бўлса сандал ва мускат ёнғоғидан тенг янчиб, элаб, кўзга суртилса фойда қилади. Кўзда иллат бўлса ёки хира бўлса ҳалила, балила, омиладан олиб, қайнатиб, шу сувдан кўзга қуйилса яхши бўлади. Кўзга оқ тушса қончўп ва кофурни олиб, янчиб, элаб ёки қалампирмунчоқ уруғини табарзад шакари билан сурмадек янчиб, кўзга суртилса наф қилади.

Сув оқадиган кўзга ҳинд тўтиёси, сурма, куйдирилган қўрғошин, чоксу, табарзад шакари, ҳар биридан бир дирамдан, кофур ярим дирам, қуритилган ўпкадан ҳам қўшиб. янчиб, элаб, кўзга суртилса яхши бўлади. Кўз шишган бўлса қончўп ва кофурдан олиб, тенг қўшиб, слоя қилиб, сув билан кўзга суртилса ёки тортилса яхши бўлади. Кўз ичига киприк чиққан бўлса қизил эчкининг ўтини ярим дирам новшадил бирла қўшиб кўзга тортса наф қилади. Бинафшани янчиб, кўзнинг қовоғига боғланса кўз шишини олади ва оғирини кетказди. Қалдирғоч ахлатини асал билан қўшиб кўзга суртилса, кўзга тушган оқни йўқотади.

6-БОБ. ҚУЛОҚ ОҒРИҒИ ҲАҚИДА

Ҳар ким пилик қилиб, ёсуман ёғига булғаб, қулоқларига қўйса кар бўлмайди. Садарайхонни куён ўти билан қулоққа томизса ёмон елларни кесиб, соруоққа наф қилади. Қулоққа сув кирган бўлса турп уруғини янчиб, элаб, қизил пиёз суви билан томизса яхши бўлади. Лола сувини ўн йиллик карнинг қулоғига томизилса тузалади. Райхонни ёғда қовуриб, афюндан бир донак, афсин бир донак, сақамуниё елими бир ярим донак, мастаки бир ярим донак, сақамуниёни янчиб, элаб, юмшоқ салоя қилиб, сўнг барча дорини қўшиб, ҳованчага солиб, мулойим туйиб, сув билан нўхотчалик ҳабблар ясаб, ҳар куни эрталаб икки ярим дирамдан истеъмол қилиш керак, қулоққа фойда қилади. Агар қулоққа гул ёғи томизилса эшитмайдиган қулоқ ҳам эшитадиган бўлади.

Сигир ўтини гул ёғи билан қўшиб, бир қатра қулоққа томизилса оғриғини йўқотади. Саримсоқ сувини қўйнинг ўти билан кар қулоққа томизилса яхши бўлади. Сигирнинг миясидан ва ёғидан асалга қўшиб, иссиқ қилиб, қулоққа

уч қатра томизилса ёки ўтини қулоққа томизилса қулоқнинг оғриғи бартараф бўлади. Қирғовулнинг ич ёғини эритиб, қулоққа томизилса оғриғини қолдиради. Ўрдакнинг ич ёғини ёсуман ёғи билан қўшиб, уч қатра қулоққа томизилса оғриғини олади.

Агар одамнинг қулоқларидан ёмон ҳидли сув келса бир ой саримсоқ, ёнғоқ, мурч, гандано, хом пиёз, нордон нарсалар, қуруқ узум, патир нон, қатиқ, пишлоқ, турп ва шунга ўхшашлардан парҳез қилсин. Янги овқатлардан еб, янги гўштнинг шўрвасидан ичсин. Шундан сўнг бир ой давомида ҳар куни беш дирам итрифулни ухлаш олдидан ва эрталаб истеъмол қилсин. Итрифулнинг таркиби: сариқ ҳалила ўн дирам, қора ҳалила етти дирам, иккисини пишириб, оқ сандал икки дирам, бинафша уч дирам, нилуфар барги икки дирам, шоҳтара икки дирам, қизилгул икки дирам, тара икки дирам, турбит уч дирам, хиёршанбар беш сир, асал ўн беш сир, шакар беш мисқол, асални шакар билан қайнатиб, кўпигини олиб, бу дориларни янчиб, элаб, сарёққа қўшиб, асал ва шакарга дориларни солиб, маъжун қилиб, айтилган йўл билан истеъмол қилинади.

Одамнинг қулоғида йиринг бўлса қуён ўтини томизса яхши бўлади. Қулоққа қурт тушган бўлса сигирнинг янги гўштини юпқа қилиб кесиб қулоққа қўйилса, қуртларнинг барчаси чиқиб, гўштга ёпишади. Кишининг қулоғида ел бўлса нилдан озроқ олиб, янчиб, элаб, бинафша ёки гул ёғига қўшиб, қайнатиб, қулоққа уч кун томизилса яхши бўлади.

Агар одамнинг қулоғида балғам рутубати бўлса тухумнинг оқини олиб, Исфаҳон афюни билан эритиб, қулоққа томизилса яхши бўлади. Кишининг қулоқлари оғриб, йиринг оқса, дарё кўпигидан бир дирам олиб, сирка билан эритиб, пахтага қўйиб, қулоққа қўйилса ёки оқ анзиратдан уч дирам олиб дарё кўпиги иккисини янчиб, элаб, асалга қўшиб қулоққа томизса, яхши бўлади.

Эшитмайдиган қулоққа турпнинг баргини янчиб, сувини сут билан иситиб қулоққа томизса эшитадиган бўлади. Агар саримсоқ сувини қўйнинг ўти билан қўшиб, қулоққа томизиш олдидан қозонга солиб, қайнатиб, совуқроқ қилиб томизилса соғаяди.

7-БОБ. БУРУН МУОЛАЖАСИ ҲАҚИДА

Жолинус ҳаким айтадики, заъфаронни тутун қилиб димоққа тутилса тумовга наф қилади. Кишининг бурнидан қон оқса садарайҳон ва кофурни бурнига олса яхши бўлади. Нилуфар ёғи бошга суртилса бурундан қон тўхтади. Ўргимчак уйини куйдириб, кули бурунга тортилса қон оқиши тўхтади. Гандано суви бурунга томизилса оқиши тўхтади. Шоҳтара уругини қайнатиб, суви бурунга томизилса тумовни яхши қилади.

Эрталаб хом пиёз ейилса бурундан сув келишини тўхтатади. Агар кишининг бурни шишган бўлса қизил сандални сув билан эзиб, сувини бурунга томизса яхши бўлади. Ўргимчак инини пилта қилиб, бурунга суқиб қўйилса, қонни тўхтатади. Мансурий ёки бағдодий қоғозни куйдириб, кулини бурунга тортилса бурун қони тўхтади. Кўкнорни эзиб, гулоб билан хамир қилиб пешонага боғланса бурундан қон келмайди. Гажни сирка билан хамир қилиб бошга ва пешонага боғланса қонни тўхтатади.

8-БОБ. ТИШЛАРНИНГ МУОЛАЖАСИ ҲАҚИДА

Ҳаким айтадики, агар шеролчинни чайнаса тишларнинг тубини яхшилади ва мустаҳкам қилади, тишлардаги ҳар қандай иллатни даф этади. Шафтоли ёғочидан мисвок ясаб, тишлар тозаланса, бўш ва суст бўлмайди. Ўзининг тушган ёки тишини бўрининг тишини ўзи билан олиб юрган одамнинг тиши оғримайди. Газақўтни зайтун ёғи билан қайнатиб, қулоқларнинг орқасига суртилса қулоқ оғриғига, майиз билан янчиб, тиш остига қўйилса тиш оғриғига фойда қилади.

Саримсоқни қиздириб тиш остига қўйилса оғриғини қолдиради. Кимки ўзининг тирноғини куйдириб, қуйруқ ёғи билан малҳам қилиб, бошига боғласа тиш оғриғи тўхтади. Янги балиқни увилдириғи ҳар куни ейилса тиш оғриғини йўқ қилади. Анжир кўп ейилса тиш оғриғи ва елларни ҳаракатга келтиради. Қора тол япроғи, тухумнинг оқи, сигирнинг ич ёғи ва саримсоқни бирга қўшиб, тиш остига қўйилса тиш оғриғи тўхтади. Отнинг сийдиги билан оғиз чайилса тиш оғриғини қолдиради.

Арман содасидан уч дирам, гуруч унидан уч дирам, турп уруғидан уч дирам олиб, барчасини янчиб, элаб, бирга қўшиб, эрталабда тишга суртилса, тишларни оқ ва елларини бартараф этади. Тишлар тубидан қон оқаётган бўлса исириқни оғизда тутиб турилса қонни тўхтатади. Назла ўтидан тиш остига қўйилса тиш оғриғи тўхтайтиди. Аччиқтошни ҳинд тузи ва оқ зира билан янчиб, кунжуг ёғи билан маъжун қилиб, оғизда ушлаб турилса, тиш оғриғи қолади.

Тишни оқартириш ҳақида. Агар удни чала куйдириб, туз билан майда эзиб, тишга суртилса оғриғи тўхтайтиди, ҳиди йўқолади, меъдага қувват беради, таомни яхши ҳазм қилади. Турунж ва туз чайналса тишлар оқаради. Оқ садаф, мирт дони ва исириқ уруғинининг ҳар бирдан икки дирамдан янчиб тишларга суртилса, кофурдек оқ бўлади.

Муҳаммад Закариё Розий айтади, зайтун ёғочидан ё шафтоли ёғочидан, ёки сариқ толдан, ёки гулсафсар танасидан қилинган мисвок барча мисвоклардан яхшидир. Тишни оқартириш учун турунж япроғи чайналса тишга фойдаси бор. Ҳўл кашничнинг сувини олиб, сиркага қўшиб тишга босилса, тиш оғриғига фойда қилади. Тиш оғриғининг дуоиси: Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Ва зараба лана масалан ва насийа халқаҳу қола ман йухйил изома ва ҳийа рамим ва лаҳума сакана фил лайли ван наҳор ва ҳувас самий ул-алим.

9-БОБ. ЛАҚВА (ЮЗ ФАЛАЖИ)НИНГ ИЛОЖИ ҲАҚИДА

Жолинус ҳаким айтадики, ҳар ким эрталаб қора андиздан истеъмол қилса лақвадан ва ёмон елдан эмин бўлади. Ҳар ким балиқни кўп еса, сўнг жинсий алоқа қилиб ухласа лақва бўлади. Ҳар ким жинсий алоқани кўп қилса лақва бўлади ва қора елга учрайди. Ҳар ким сут ичгандан сўнг ҳаммомга борса лақва бўлади. Кимки сут ичишни одат қилган бўлса лақвадан омон бўлади. Сигир ўти ва кашничдан еган бемор фалаждан омон бўлади.

Лақва аломати пайдо бўлган одамда юзининг ярми қийшаяди, уни қоронғи уйда сақлаш керак. Бундай бемор куйидаги дорилар билан фарғара қилса шифо топади: назлаўти беш дирам, сигир ёғи беш дирам, узунмурч, қуст, мастаки, исириқ уруғи — ҳар бирдан беш дирамдан, барчасини янчиб,

элаб, асалга кўшиб, дам-бадам фарғара қилса халос бўлади. Лақва илллати бўлган бемор мускат ёнғоғини оғзига солиб юрса ва қийшайган томонидан ёнғоқ ёғини ҳар кун наҳорда бурнига томизса ва нон билан асалдан бошқа нарса истеъмол қилмаса, шифо топади.

Лақва киши Сокатра алоий, Абу Жаҳл тарвузининг эти, туёқўт, хавлинжон, назлаўти, заъфарон, уди баласоннинг ҳаммасидан тенгма-тенг олиб, янчиб, элаб, асал билан маъжун қилиб еса ва фарғара қилса шифо топади.

Қовун уруғини янчиб, гул ёғи билан кўшиб, лақва бўлган ерга кўп марта суртилса шифо беради. Газакўт баргидан олиб, ёғда қовуриб, асал билан маъжун қилиб, бир дирамдан истеъмол қилиб турилса лақва бартараф бўлади, баданни кучли қилади, елларни даф этади.

Лақванинг дуоси: Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Лақад жоакум расулун мин анфусикум азизун алайҳи маъаниттум ҳарисун алайкум бил-муъминина рауф ур-раҳим. Фа-қул ҳасбийаллоҳу ла Илоҳа илла ҳува алайҳи таваккалту ва ҳува раббул-аршил азим. Бу дуони ҳар замон ўқиб, дам солмоқ керак.

10-БОБ. ЮЗДА БЎЛГАН ИЛЛАТЛАРНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, ҳар ким кўкнор истеъмол қилса юз оғриғи яхши бўлади, бош оғириғига ҳам фойда қилади ва барсом деган касалликни бартараф этади. Юзда шукуфа (қизил шиш) пайдо бўлса турп уруғини янчиб, тоза сутга солиб, юзга суртилса яхши бўлади ва юзни тиниқ қилади. Оқ анзиратдан беш дирам, оқ катиродан уч дирам олиб, янчиб, тоза сутга солиб, эритиб, шукуфа тушган юзга суртилса шукуфани даф этади.

Сигир ошиғини катиरो билан янчиб, элаб, сигир ўти билан кўшиб, шукуфалик юзга суртилса яхши бўлади. Зархишт сувини сигир ўти билан юзга суртилса шукуфа ва баҳақ (тери оқи)ни кетказади. Зарчава, каптар боласининг қони ва қатронни кўшиб, баҳақ ва шукуфага суртилса наф қилади. Сабзи уруғини янчиб, қизил пиёз суви билан баҳақ ва шукуфага суртилса наф қилади.

Гултожихўроз истеъмол қилинса одамнинг қони тозаланади, юзи қизил бўлади, шукуфани даф этади. Асални укроп суви ва турп уруғи билан истеъмол қилган ва сўнгра қайт қилган бемор ўн йиллик баҳақдан ҳам қутилади. Турп баргини эзиб, сувини олиб, баҳаққа суртса яхши бўлади. Маний (эрлик уруғи) суви баҳаққа суртилса яхши қилади. Нилуфарни чечакдан қолган доғга суртилса яхши қилади. Агар нилуфарнинг янгисидан олиб, эзиб, сувини чечакка суртилса доғини кетказди.

11-БОБ. БАДБЎЙ ҲИДЛАР ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, ҳар кимда бадбўй ҳид бўлса ва уч кун тонг маҳал туянинг қонидан суртса яхши бўлади. Оёқдан ёмон ҳид келса тонгда оёқларини туя қонига тикса яхши бўлади. Нил ва фаранг тўтиёсини эзиб, сиркага қўшиб, қўлтиққа суртилса ёмон ҳидни кетказди. Қўйнинг буйрагини иссиқ ҳолида қўлтиққа қўйилса, бадбўй ҳидни кетказди.

12-БОБ. ОФИЗДАН ҲИД КЕЛИШИ ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, оғизнинг бадбўй ҳидини мисвок кетказди. Қора ҳалила беш дирам, кичик қоқулла икки дирам, ҳинд уди икки дирам, мастаки икки дирам, заъфарон бир дирам, Сокатра алойи икки дирам, ипор бир мисқол, мушк ва заъфаронни бошқа-бошқа янчиб, элаб, сўнг барчасини қўшиб, совуқ сув билан маъжун қилиб, нўхотчалик ҳабблар ясаб, ҳар кеча уйқу олдидан етти ҳабни оғизга солиб, чайнаб ейиш жуда фойдалидир, ёмон ҳидни бартараф қилади.

Исириқни туз билан янчиб, элаб, совуқ сув билан марҳам қилиб, истеъмол қилинса, ёмон ҳидни йўқотади. Агар томоғи «тушган» бўлса, нушодир билан ҳинд тузини янчиб, элаб, бармоғи билан бир неча марта қўйса, яхши бўлади. Одамнинг бўғзи оғривса, қулоғи ҳам яхши эшитмаса, мозуни олиб, янчиб, сув билан қўшиб фарғара қилса, наф қилади. Бўғиз тутилса сачратқи, гандано ва тарвуз сувининг барчасидан тенг олиб, бир дирам Сокатра алойи, ярим донак кофурни сувга солиб фарғара қилинса наф қилади.

Одамнинг овози тутилса озроқ нушодирни петрушка суви билан эритиб ғарғара қилса, яхши бўлади ва балғамга қарши ҳам фойда қилади.

13-БОБ. ЙЎТАЛ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Агар ҳар кимда қуруқ йўтал бўлса сапистон олхўрисидан ўн дирам, арпағўжа ўтгиз дирам, уларни сув билан йигирма дирам қолгунча қайнатилади, тозаланган ўн дирам шакар қўшиб, ундан истеъмол қилса йўтали бартараф бўлади. Кимда эски йўтал бўлса гаш (гаж) тузини ўтга солиб, қовуриб, янчиб, элаб, сув билан маъжун этилади. Яна бир парча матога чулғаб, ўтга солса, қизийди ва ранги қизил бўлади. Сўнг чиқариб, совиғандан сўнг сув билан ичса яхши бўлади. Гуруч билан мошни пишириб, кунжут ёғи билан еса яхши бўлади. Тўрт дирам хиёршанбарни тунда сувга солиб қўйиб, эрталаб қўли билан ишқаб, икки дирам бодом ёғига қўшиб, бир ҳафта муттасил давом этгирса, эски йўтали бартараф бўлади.

Ҳаким айтадики, ҳар ким наҳорда сабзини пишириб еса овози очилади ва йўтали бартараф бўлади. Ҳар ким шалғамни пишириб еса товушини мулойим қилиб, йўталини кетказди. Ҳар ким сариқ анжирни қайнатиб, сувини ичса қуруқ йўталини кетказди, овози очилади, юраги кучли, шаҳвати зиёда бўлади.

Ҳар ким уч дирам бинафшани қайнатиб сувини ичса сафросини сўндиради, ичини мулойим қилади, қуруқ йўтални кувади. Шеролчин шохларини янчиб, элаб, тухумнинг сариғи билан қўшиб еган одамнинг овоғи очилади, юраги бақувват бўлиб, йўтали қолади.

Агар йўтал сафродан бўлса чанқайди, оғзи аччиқ бўлади, димоғи ачишади, оғзининг суви сариқ бўлиб, гоҳ-гоҳ қайт қилади. Ўн сир оқ шакар, уч сир уруғи чиқарилган майиз, уч сир мурч, ўн дирам кашнични янчиб, сўнг истеъмол қилса яхши бўлади.

Йўтал тутган пайти кишининг тиши оғриси бу йўтал қуруқликдан бўлади. Ўн сир оқ шакар, бир ботмон хурмо, беш дирам занжабилни янчиб, бир-бирига қўшиб, эрта-кеч

истеъмол қилса яхши бўлади. Йўтал тутганда қон баъзан йиринг келса ва бағри (жигари) доим оғриси бунинг давоси бўлмайди. Ёш бола йўтал бўлса чучук беҳининг уруғи, оқшакар ва қуйруқни она сути билан қўшиб иссиқ ҳолда берилса, егандан сўнг яхши бўлади.

Йўтал жинсий алоқа сабабли бўлса беш дирам мурд уруғи ва беш дирам узунмурчни асал билан маъжун қилиб ейилса яхши бўлади. Тухумнинг саригини шакар, заъфарон билан қўшиб еса манфаат топади. Кепакни сув билан булғаб, сиқиб сувини олиб, оқ шакар қўшиб ейилса, тиш оғриғига ва йўталга фойда қилади.

Эски йўтал учун шаръ тоши бўйича бир ботмон боқлани беш ботмон қудуқ суви билан ўндаң бири қолгунча қайнатиб ичса яхши бўлади. Зиғирни қайнатиб, шакар билан ширин қилиб, уч кун наҳорда ейилса йўтал ва атсани дафъ қилади.

Турп сувини обкома билан қўшиб ғарғара қилинса овозни очади ва балғамни кетказади. Турпни пишириб, наҳорда ейилса эски йўтални қувади, овозни мулойим қилади. Турпни қайнатиб, эзилтириб ейилса балғамни кетказади ва овқатни яхши ҳазм қилади.

Қора андиз кўп истеъмол қилинса балғамни дафъ этади, меъдага қувват беради ва сустлигини йўқотади, лақвани ҳам қувади. Сабзи уруғини қовуриб, асал ва бодом ёғи билан қўшиб, ҳар кун уч дирам миқдорида ейилса меъдага қувват беради, оғиздаги ёмон ҳидни қувади. Кашнични ёғ билан қовуриб ейилса меъда оғриғини йўқотади ва жигарга қувват беради.

14-БОБ. ҚУСИШНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Қусиш илллати учун икки дирам арман лойини олиб, янчиб, истеъмол қилинса яхши бўлади. Ялпиз сувини шакар билан қўшиб истеъмол қилинса захматни кетказади. Тоғрайҳоннинг уруғини, унга қўшиб истеъмол қилинса қусишга наф қилади. Занжабил билан узунмурчни қўшиб, янчиб, шакар билан маъжун қилиб ейилса қусиш илллатига наф қилади.

Бирор кимсага қусиш эрталабда заҳмат етказса бир неча хурмо, узум ва асални нордон анор суви билан истеъмол қилса яхши бўлади. Аччиқ анор ва узунмурчни шакар билан маъжун қилиб еса, қусмайди. Қусиши сафродан бўлса, омилани оққант билан қўшиб совуқ сув билан ичса яхши бўлади. Қусадиган киши уч бўлак кесакни ўтга солиб, қизитиб, сиркага солиб, ярим иссиқ ҳолида, истеъмол қилса қусиши тўхтайди.

Тинимсиз қусадиган кимса бир мисқол нушодир, бир мисқол кундур елими, бир мисқол бақам дарахтининг елимини олиб, барчасини янчиб, совуқ сув билан уч кун ичса, бошқа қусмайди.

15-БОБ. МЕЪДА ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, Тангри таъоло меъдани қўйнинг ўти каби яратибди ва уни тўрт қисмга бўлибди. Биринчи қисмини жозоба дейдилар. Иккинчи қисмини мосика дейдилар. Учинчи қисмини ҳозима дейдилар. Тўртинчи қисмини дофиъа дейдилар. Жозоба таомга мойил бўлиб, уни ўзига тортади. Мосика таомни ушлаб асраб туради. Ҳозима таомни пишириб, куйдириб, ҳазм қилиб, сингдиради. Дофиъа ҳазм бўлган таомни ҳайдайди ва ташқарига чиқаради.

Ҳақимлар ўзаро бир фикрга келиб айтадиларки, жозоба заиф бўлса аломати шундайки, одамда овқатга мойиллик бўлмайди, еса ҳам ёқтирмай ейди, бундан эса касаллик пайдо бўлади. Бош оғриғи, ярим бош оғриғи, қулоқ оғриғи, кўз оғриғи ва бошдан оёққача аъзоларда нуқсон юз беради. Бунинг иложи шуки, озроқ уд, мастаки, ялпизни олиб, янчиб, гулангабин билан қўшиб, уч марга еса жозоба (тортувчи куч) бақувват бўлади.

Мосика (ушлаб турувчи куч) заиф бўлса аломати шундайки, таомни ўзи билан бирга асрай олмайди ва ҳозимага узатади.

Агар ҳозима (ҳазм қилувчи қувват) заиф бўлса буйракда заҳмат бўлади, қўланж (ичқотиш) ва сариқ касали, носур ва бавосил, қорин дардлари ҳосил бўлади. Бунинг иложи шуки, нонхоҳ, розиёна (оқзира)дан тенг олиб, янчиб, гулангабин билан маъжун қилиб, ҳар куни икки дирамдан еса ҳозима кучли бўлади.

Агар дофиъа (ҳайдовчи қувват) заиф бўлса киндикнинг таги оғрийди, қорин оғриғи пайдо бўлади ва овқат ҳазм бўлмайди. Бунинг иложи шуки, бир сир новвот, гандано уруғи бир сир, гулангабин бир сир, буларни уч дирам ёғ билан маъжун қилиб ейилса дофиъа кучли бўлади.

Фасл. Меъда оғриғи кўп ейишдан пайдо бўлади, бундан парҳез қилиш керак. Агар меъдада жароҳат бўлса аломати шуки, қон ва йиринг зоҳир бўлади. Иложи шуки, дори қабул қилиш керак. Унинг дориси қуйидагича: сариқ ҳалила, ҳинд хурмоси, олхўри, бинафша, Бухоро садбарг гули, ҳинд малобатр ўсимлиги, барчасидан тенг олиб, қозонга солиб, кўпгина сув солиб, ярми қолгунча қайнатилади. Сўнг сузиб ичилса наф қилади.

16-БОБ. ҚОРИН ДАВОСИ ҲАҚИДА

Қоринда хасталик бўлса ўн дирам сағира, ўн дирам қустни янчиб, бир коса сув билан ярми қолгунча қайнатиб, сўнг сузиб истеъмол қилинса шифо бўлади. Кундур ва сағирадан тенг миқдорда олиб истеъмол қилинса ва устидан иссиқ сув ичилса, киши роҳатли бўлади. Петрушкани қайнатиб, турп суви билан ичса қорин шишини кетказди ва тўрт кунда бир тутадиган иситмани йўқотади, ич қотишини баргараф қилади.

Арман лойи ва райҳон уруғини қовуриб, араб елими билан қўшиб истеъмол қилинса қоринни суради ва меъда хасталикларига даво бўлади. Бир дирам арман лойи, икки дирам райҳон уруғи ва бир дирам араб елимини янчиб, беш дирам сув билан қўшиб истеъмол қилинса, ичи кетса яхши бўлади ва ични қотиради. Ичи кетадиган киши кўк мазуну сувга солиб, бир кеча-кундуз қўйиб, сувини олиб, тозалаб, табарзад шақарига қўшиб ичса яхши бўлади, ичи тўхтади. Аммо емиши гуруч ва ловия бўлиб, ёғсиз бўлиши лозим. Ичи кетаётган одам беш дирам исириқ уруғини беш дирам арман лойи билан қўшиб, гул ёғи билан маъжун қилиб истеъмол қилса ичи дарҳол тўхтади.

Қориндан қон келса беш дирам гулбандни кечаси эзиб, тонгда олти дирам шақарга қўшиб еса қон оқишини тўхтатади. Райҳон уруғи, гулбанд ва зирани тенг олиб, гул ёғи билан қовуриб ейилса қориндан қон келишига қарши фойда қилади.

Ошқовоқ уруғидан бир ҳовуч олиб,мағзини чиқариб, янчиб, сув билан маъжун қилиб ейилса қориндан қон келишига фойда қилади. Олти дирам қаҳрабо, бир дирам бақам дарахтининг елими, бир дирам юлғун бужурини янчиб, элаб, учга бўлиб, ҳар кун бир бўлагини иссиқ кулга кўмиб пиширилган тухум билан ейилса қонни тўхтатади. Бир дирам қаҳрабо, икки дирам табарзад шакарини янчиб, тухум сариғи билан қўшиб ейилса қон келишини тўхтатади.

Товуқнинг ичига кашнич тўлдириб, кабоб қилиб ейилса ич кетишини қолдиради ва иситмани туширади. Сабзини қора андиз билан қайнатиб, суви ичирилса қориндаги қуртларни ўлдиради. Миртнинг баргини анор пўсти билан қайнатиб, суви орқа тешикка суртилса орқа тешикдан қон келишини тўхтатади. Қорни оғриган одам балиқни кўп еса қорин оғриғига наф қилади. Бир қадаҳ турп сувини олиб, бир сир нўввотни унга солиб, ҳаммомда ичса меъдани бақувват қилади, овқатни ҳазм қилади ва қориндаги қуртларни ўлдиради.

Саримсоқни зиғир ёғи билан қайнатиб, орқа тешикка боғласа орқа тешик қичишини йўқотади ва қорин қуртига қарши фойда қилади. Анжирни бодом ёғи билан ейилса носур иллатига фойда қилади ва қориндан қон келишига қарши наф қилади. Райҳоннинг бир дирам уруғини қуритиб, сариёғ билан истеъмол қилинса қорин оғриғига фойда қилади. Жийдани қайнатиб, наҳорда суви ичилса қориндаги иллатлар бартараф бўлади. Оқ баҳманни янчиб, элаб, гуруч билан пишириб, истеъмол қилинса киши қорнидан қон келишини тўхтатади.

Фасл — киндик иложининг баёнида. Турп уруғини асал билан қўшиб ейилса киндик оғриғини йўқотади ва қоринга ҳам фойда қилади. Саримсоқни қовуриб, кўп ейилса киндик оғриғига фойда қилади. Нашоста (крахмал)ни сигир ёғи билан қўшиб иссиқ қилиб ейилса киндик оғриғини кетказади.

Фасл — сийдик тутилишининг баёнида. Қора турпни ҳалқа-ҳалқа кесиб, чорак эски сиркага солиб, бир кеча-кундуз қўйиб, уч кун наҳорда чорагини иссиқ қилиб ичилса сийдик тутилишини бартараф қилади.

Фасл — бағир (жигар) хасталиги баёнида. Ҳақимларнинг айтишларича, агар жигарга нуқсон етса аломати шуки, кишининг оёғи шишади, сийдиги хина рангида бўлади. Давоси шуки, тўрт сир сачратқи суви ва тўрт сир оқзирани кўшиб, то ярми қолгунча қайнатиб, сўнг беш дирам шакар кўшиб, етти кун наҳорда истеъмол қилса жигар хасталигини йўқ қилади. Агар қизил сигирнинг қонини гуруч уни билан хамир қилиб, сояда қуригиб ейилса фойда қилади.

Фасл — «қовоқ уруғисмон» қуртларнинг иложи баёнида. Икки дирам куйдирилган қўрғошинни ва икки дирам шанграфни янчиб, элаб, унга кўшиб, шинни ва кунжут ёғи билан ҳалво пишириб, ётар вақтида бир пиёла хом сутни ичиб, тонг вақтида ҳалвони еб, бироз йўл юрса ва саримсоқни хидласа уруғисмон қуртлар даф бўлади.

17- БОБ. ҚЎЛАНЖ ҲАҚИДА

Ҳақимларнинг айтишларича, қўланж (ич қотиш) иллатига тез даво қилиш керак, агар кеч қолинса одамни ҳалок қилади. Икки мисқол канакунжут ёғи, икки мисқол сариқ йўнғичқа ва икки мисқол шакарни наҳорда маъжун қилиб ейилса фойда қилади. Ярим ботмондан арпабодиён суви, петрушка суви, канакунжут, қашқарбеда, тоғ райҳонини қайнатиб, сузиб, тоғорага солиб, қўланж киши унга ўтирса яхши бўлади. Уч мисқол ёки беморнинг ҳолига қараб тўрт мисқол ё икки мисқол қаврак елимини сувда эритиб, бир идишга солиб, қўланжли киши бирозгина ўтирса тезда соғайиб кетади.

Икки дирамдан кашнич уруғи ва аскарый шакарни янчиб, бирга кўшиб, асал билан аралаштириб, маъжун қилинса ва етти кун пайдарпай тонгда туриб ейилса саломат бўлади. Бир дирам сичқон тезаги ейилса қўланжни тузатади. Сигир ўтини кашнич суви билан истеъмол қилинса лақва (юз фалажи) ва қўланжни кетказди. Заргар бурақи саримсоқ билан орқа тешикка боғланса қўланжни йўқотади. Агар қўланжли киши бўри терисида ётса ёки ўтирса қўланждан қутилади, бу усул кўп синалгандир.

18-БОБ. ТАЛОҚ ИЛЛАТИ ҲАҚИДА

Ҳақимларнинг айтишларича, агар талоқда заифлик пайдо бўлса икки дирам арман содаси, омила, кўк муқл, кундурларнинг ҳар биридан икки ярим дирамдан олиб, ҳаммасини янчиб, элаб, икки мисқолдан қовоқ барги ва тол баргининг суви билан маъжун қилиб ейилса фойда қилади.

Қуруқ анжир ва газакўтдан тенг олиб қўшиб, янчиб, сирка билан қайнатиб, бир парча латгани унга булаб, талоқ устига қўйилса яхши қилади. Бослиқ томирининг чап қўл томонидан қон олинса фойда қилади. Икки-уч марта газакўтдан олиб, устидан кўмадиган даражада сирка қуйиб бир кеча-кундуз қолдириб, сўнг чиқариб, сояда қуритиб, ҳар куни бир ё уч марта истеъмол қилинса талоқ илллати баргараф бўлади.

Бир мисқол ковулнинг томирини янчиб, тўрт дирам шакар билан маъжун қилиб, талоққа қўйилса фойда филади. Оқ карракдан олиб, отнинг қони билан атала қилиб, талоқ устига қўйилса наф қилади. Темирчининг темирни совутиш учун ишлатган сувидан етти кун наҳорда истеъмол қилинса талоқ илллати йўқ бўлади.

19-БОБ. БАВОСИЛ ИЛЛАТИ ҲАҚИДА

Ҳар ким маст доруни сувда қайнатиб уч кун наҳорда ичса бавосили йўқолади. Қўй тезаги, бодбажон чечаги, қуруқ узумни янчиб, шамча қилиб қўйилса бавосилни даф этади. Бир дирам испағул, бир дирам хусравдон, бир дирам семизўт, араб елими, ношастани сув тегмаган сополда иситиб, янчиб, чоғирга қўшиб истеъмол қилинса бавосилни йўқотади. Илон терисини тутатиб, унга ўтирса ёки тутун ичига кирса, бавосилни кетказди ва бошқа нарсаларга ҳам фойда беради.

20-БОБ. МАҚЪАД (ОРҚА ТЕШИК)НИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Ҳақимларнинг айтишларича, мақъада иллат ва жароҳат бўлса кўк мазудан уч дона, уд ва анор гулидан ўн мисқол, муррдан беш мисқол, гулхайридан ўн мисқол, нори куҳийдан беш мисқол,

қизилгулдан уч мисқол, зоки машҳадийдан уч мисқол олиб, барчасини жам қилиб, қаттиқларини бир кўза сувга солиб, ярми қолгунча қайнатиб ва бирорта идишга қуйиб, унга ўтирилади. Сувдан тургандан сўнг мақъадга гул ёғидан суртилса яхши бўлади.

Агар кийик мугузини куйдириб, элаб, бир мисқол анор гули, ярим мисқолдан аччиқтош, мози, нори куҳий пўсти, мавиздонадан солиб, буларни янчиб, элаб, барчасини мақъадга боғланса яхши қилади. Кишининг мақъади чиқса райҳонни қайнатиб, саримсоқ донасининг суви билан намлаб ейилса қўланжни кетказди ва тиззадаги елларни бартараф қилади, мақъаднинг қичишини тўхтатади. Муррни пўсти билан қайнатиб, сувига бир парча пахтани сувга солиб қўйилса, сувни ўзига тортиб олади, сўнг шу пахтани мақъадга қўйилса фойда қилади.

Райҳон баргини ўрик мағзи билан шамча қилиб кўтарсалар бачадонни иссиқ қилади. Мақъад чиққан бўлса, райҳонни қайнатиб, шу жойга боғланса, яхши қилади. Мақъад шишган бўлса бичилган ёш қўйнинг жигари ёғ ва ялпиз билан қовуриб ейиса наф қилади. Арпа уни билан гулбандни гул ёғи билан маъжун қилиб, шишган мақъадга чапланса яхши қилади.

Товуқ тухумининг оқини заъфарон, гул ёғи, итузум суви, қуруқ кашнич, қизил сандалдан бир мисқолдан олиб, янчиб, элаб, гул ёғи ва итузум суви билан маъжун қилиб, мақъаднинг шишганига суркалса, яхши қилади. Аммо, ундан кейин икки-уч кундан сўнг кўзи гўштани еб ва кўкарчиннинг нажасини оёғининг остига суртса шиши бартараф бўлади. Қўй қумалоғини иссиғича шишга боғланса яхши қилади.

Аёлларнинг тўши шишса Сокатра алоий билан кўкнорини янчиб, сачратқи суви билан маъжун қилиб шишга суртилса яхши қилади. Кишининг бирор ери бичилса арман лойи, тухумнинг оқи, кабугар қони ва зарчавадан тенг олиб, янчиб, марҳам қилиб, бичилган ерга боғланса, яхши қилади. Тизза ва бўғинлар оғриғи учун анжирни сариёғ билан бир идишда ивитиб, уч кун эрталаб ейилса оғриғи бартараф бўлади. Гул ёғига қўйнинг мағзини қўшиб бўғимларга суртилса оғриғи йўқ бўлади.

Мавлоно Нажмуддин Насафийдан нақл қилинишича, ҳар кимда ич қотиш бўлса қорақуртни шамча қилиб кўтарса ўша онда яхши бўлади ва ичини суради, қабзияти бартараф бўлади.

Ҳар кимнинг сийдиги тутилса сичқон билан чибин нажосатини қўшиб олатиги қўйса ўша онда очилади. Одамнинг сийдиги куйдириб ачиштириб келса бодринг ва қовун уруғини янчиб, ширасини олиб ичса яхши бўлади. Сийдиги тутилган киши қуритилган кашнични янчиб, оқ шакар ва сут билан қўшиб, уч кун истеъмол қилса, яхши бўлади. Типратиконнинг қорнини қовуриб ейилса тутилган сийдик йўли очилади. Кимда сийдик билан қон келса икки дирам кундурни икки дирам шакар билан еса қон томишига фойда қилади. Гул донини фонид ва шакар билан маъжун қилиб ейилса сийдик йўли очилади. Хиёршанбарни канакунжут дони билан қиздириб, киндик остига суртилса сийдик йўли очилади. Тухумнинг пўстини қовуриб уч кун истеъмол қилинса, фойда қилади.

21-БОБ. ҚОВУҚДА ПАЙДО БЎЛГАН ИЛЛАТЛАР ҲАҚИДА

Ҳақимларнинг айтишларича, пиёз уруғини гул ёғи билан қовуриб, қизил шакар билан ейилса қовуқдаги еллар кетади. Тоғ райҳонини янчиб, қиздириб, қовуққа боғланса, елларни ҳайдайди. Сигир ўтини қовуққа боғланса яхши бўлади. Ёввойи кабутар гўштини мусича гўшти билан қовуриб, унга мурч қўшиб ейилса, қовуқ шиши бартараф бўлади. Қирғовулнинг, мусича ва ёввойи кабутарнинг патини куйдириб, гулоб билан юмалоқлаб, моякка боғланса яхши бўлади. Наргисни янчиб, сувини киндик остига суртилса сийдик тутилиши очилади. Қисқичбақани қовуриб ейилса моякдаги елларни йўқотади. Бир дирам сунбул ва бир дирам табарзад шакарини қизил эчки сийдиги билан қўшиб ичилса моякдаги елни бартараф қилади.

22-БОБ. ҚОВУҚ ҚУМИНИНГ БАЁНИДА

Петрушкани асал билан ейилса қовуқ қумини бартараф қилади ва шаҳватга қувват беради. Қора андизни асал билан маъжун қилиб, ҳар куни икки дирамдан ейилса, қовуқ қумини йўқотади ва совуқликни кетказади. Аёл сутини асал билан қўшиб ёш болаларга едирилса қовуғини қиздириб, уни

тозалайди ва тошни ҳам йўқ қилади. Исириқ уруғи истеъмол қилинса киндик ости иссиқ бўлади ва қовуқ тошлари кетади. Агар икки дирам кундурни икки дирам оқ шакар билан ейилса сийдиги томчилаб юрадиганга наф қилади.¹

26-БОБ. ҲАЙЗНИ БОҒЛАШ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, аёл киши сақич дарахти елимини ва заъфаронни товуқ тухумининг сариғи билан қўшиб еса ҳайзи боғланади ва бошқа келмайди. Мумиё истеъмол қилинса ҳам ҳайз боғланади. Сандални майин қилиб туйиб, нарғиснинг сувини олиб, иккисини тенг қилиб, ҳар куни беш мисқолдан кўтарса ҳайз боғланади.

Бугдой унини сигир ёғи билан қовуриб уч кун истеъмол қилинса, ҳайз келмайди. Аёл киши бир сир бодрингни бир сир шивит билан еса ҳайзи келмайди.

27-БОБ. ҲАЙЗНИ ОЧИШ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, аёл кишининг ҳайзи келмаса, йигирма дирам гандано сувини ўн дирам шивит билан қўшиб ичса ҳайзи очилади. Беш дирам газакўтни уч сир ёғ билан истеъмол қилса ҳайзи очилади. Аёлнинг боласи қорнида ўлган бўлса қора андизни этаги остида тутатса боласи тушади, ҳайзи очилади. Икки дирам газакўтни бир сир гул ёғи билан қовуриб еса ҳайзи очилади. Икки дирам газакўт сувини икки дирам зайтун ёғига қўшиб, иссиғича ичилса, ҳайзи очилади.

28-БОБ. БОЛА ҚИЛМАСЛИК ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, агар аёл киши уч кун давомида ҳар куни бир дирамдан фил тезагини сувда ивитиб ичса ҳеч қачон ҳомиладор бўлмайди. Бир дирам сурма ичган аёлда бола бўлмайди. Аёл киши ёш боланинг тишини кумушга олиб ўзи билан сақласа, ҳеч қачон ҳомиладор бўлмайди.

¹ 23,24 ва 25-боблар айрим мулоҳазаларга кўра тушириб қолдирилди.

Отнинг туёқларини тутун қилиб, тутун устига этақларини ёпиб турса, тутун унинг ичига борса, ҳаргиз фарзанд бўлмайди, агар ичида ўлик бола бўлса ўша онда тушади. Аёл киши сигир тезагини қайнатиб, иссиқ сут билан ичса, ўша онда боласи тушади.

29-БОБ. БОЛА БЎЛМАСЛИГИНИНГ САБАБЛАРИ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, аёлларнинг бачадонида иллат бўлса фарзанд бўлмайди. Иллатлари ел, зардоб, эт, бачадон шамоллаши, қондан, пари ёки жодудан бачадонда нуқсон бўлади. Елнинг аломати шундайки, аёл эри билан яқинлик қилса қулоқлари оғрийди. Зардобнинг аломати шундайки, эри билан алоқа қилса кўп терлайди. Этнинг аломати шундайки, эри билан жам бўлса биқини оғрийди. Бачадон шамоллашининг аломати шундайки, эри билан яқинлик қилса боши оғрийди. Қоннинг аломати шундайки, эр билан алоқа қилса бадани оғрийди ва ундан сариқ сув келади. Пари ёки жодунинг аломати шундайки, эри билан жам бўлса, юраги оғрийди.

Нақл қилинишича, Сулаймон (а.с.) париларнинг бошлиғидан: «Бу иллатларнинг давоси нима?» — деб сўрадилар. Жавоб берди: «Елнинг ва бачадон шамоллашининг иллоти ҳам елдандир, зардоб ва қон ҳам буларга яқин туради. Иложи шундайки, мушк, қалампирмунчоқ, тўнғиз ўти, қорақарға ўти, қора қўйнинг ўтини олиб, ҳайздан пок бўлгач, бир кеч-кундуз шамча қилиб кўтарса, сўнг эри билан қовушса, ҳомиладор бўлади. Агар эт бўлса чигит мағзи, товуқ ўтини шамча қилиб кўтарса, иллоти бартараф бўлиб, юкли бўлади. Сўнг дуолар ўқиб, пари ё жоду таъсирини йўқ қилса, фарзандли бўлади.

30-БОБ. ТОШМА ВА ЖАРОҲАТЛАР ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, бугдойни чайнаб, чиққон ёки бошқа шишларга боғланса, яхши қилади. Куйдирилган қўрғошин, бақам дарахтининг елими, симоб, куйруқ ва хина, буларнинг берчасини тенг олиб, янчиб, марҳам қилиб,

чипқон ёки бошқа жароҳатларга боғланса, яхши қилади. Жароҳатга қурт тушган бўлса қўй суягини куйдириб, кулини аёлларнинг сути билан марҳам қилиб қўйилса, қуртлар чиқади.

Тикон этга қадалиб олган бўлса сигир тезагини ёғ билан қайнатиб боғланса тиконни чиқаради. Чумчуқни икки ёриб, ичида нарса қолган ерга боғланса, чиқаради. Болаларга яра ёки чечак чиқса, симоб, бақам дарахтининг елими, гўшт ўстирувчи анзират ва шафтолининг аччиқ мағзи, куйдирилган кўрғошин, хина, буларнинг барчасидан тенг олиб, майин эзиб, сигир ёғи билан қўшиб суртилса, яхши қилади. Пашша чаққан бўлса бир ҳовуч саримсоқни артиб, сигир ёғи билан қайнатиб, эски қоғознинг кули билан марҳам қилиб боғланса, яхши бўлади.

Аммо билгилки, хинзир (тўнғиз яра) барча яралардан ёмонроқдир. Аллоҳ барчамизни асрасин. Ҳар кимга бу яра чиқса, ҳар ойда бир марта қон олдириши, ични суриб, мулойим тутиш керак. Сўнг дори ишлатиши лозим. Боши ёрилмаган бўлса ва йиринг қилмаган бўлса, дохилун марҳами ва марҳами ос (мирт меваси марҳами) фойда қилади. Агар боши ёрилган бўлса ҳеч илож дори ичишдан яхшироқ эмас.

Дохилун марҳамининг таркиби: ўн дирам куйдирилган кўрғошинни йигирма беш дирам кунжут ёғига қўшиб, қозончага солиб, оҳиста қайнатиб, бир пас қайнагандан сўнг куйдирилган кўрғошинни ёққа солиб, ёғ қора бўлгандан сўнг қозонни тушириб, йигирма дирам сариқ йўнғичқа шираси ва йигирма дирам оқ зиғир шираси, ўн дирам оқ гулхайри ширасини олиб, барчаси қозонга солиб, қиздирилади. Яхши аралашини учун силкитиб турилади.

Сигирнинг қуруқ тезагини гулхайри барги билан янчиб яраларга қўйилса яхши қилади. Суғун мугузини ярали киши бўйнига осиб олса фойда қилади. Сокатра алойи билан кўкнорни янчиб, тўнғиз ярага қўйилса яхши қилади ва албатта, доим қон олдириб туриш керак. Тўнғиз ярага наштар уриб бўлмайди. Оқзира ва итбурун сувига шакар ҳамда сиркана қўшиб, ғарғара қилинса фойда беради.

Бош яраси учун буюрибдиларким, саримсоқ ва ковулнинг сапчаларини янчиб, гўр узум суви билан маъжун қилиб, бошга кўп марта суртилса, яхши қилади. Агар шўранинг будоғи,

шоҳтутнинг териси, куйдирилган қўрғошин, зангор, симоб, шанграф, хом сутни марҳам қилиб, бошга суртса яхши бўлади. Бировнинг бошига ширинча чиқса занжабилни ва мозуни куйдириб, куйдирилган қўрғошин, хина, сирка, барчасини тенг олиб, янчиб, марҳам қилиб суртилса, яхши бўлади.

Типратиконни куйдириб, кулини маскага қўшиб, марҳам қилиб суртилса, яхши қилади. Совуқ урган қўл ва оёқ учун эски қора бугдой ва тариқни олиб, қозонга солиб, куйдириб, балиқ ёғи билан марҳам қилиб, совуқ урган ерга суртилса яхши бўлади.

31-БОБ. ХУРАЛИК ОДАМЛАРНИНГ ҚИЧИШИ ҲАҚИДА

Ҳақимларнинг айтишларича, хура (еликиш) бурунга махсус эмас, у одамнинг баданида ҳар ерда пайдо бўлади. Унинг ранги ва аломати шундайки, ранги қизил бўлади, тўпга ўхшайди, орасида нуқталар бўлади. У сафро ва куйган қондан пайдо бўлади. Агар тўрт дирам мастика, тўрт дирам гули садбарги Хуросоний, тўрт дирам Абу Жаҳл тарвузи, ўн дирам Сокатра алойини янчиб, элаб, сув билан маъжун қилиб, ҳабблар ясаб, тўрт дирам ширинлик билан ҳаббларни чайнамай ютилади ва устидан иссиқ ширинлик ейиладики, ични суради. Шундан сўнг нўхот шўрвани жўжатовуқ ёки кўзи гўшtidан пишириб ичилади. Агар нон егиси келса, патир нон ейди, муҳолиф таом емайди. Аввал мумаззиж¹дан етти кун истеъмол қилса яхшироқ бўлади. Бунинг таркиби шундайки, санонинг туби, шох ва барги билан янчиб, қайнатиб, сувини олиб, унга ўн дирам шакар қўшиб, етти кун истеъмол қилиш керак. Сўнг дорини ичса яхши таъсир қилади. Таъсир қилиб сургандан сўнг санойи Маккийни янчиб, сиркага қўшиб, хура бўлган ўша ерга суртилса, яхши қилади.

Газакўт баргидан сув олиб, пахтага тегизиб, хориш бўлган ерга қўйилса, яхши қилади. Ўн дирам райҳонни икки дирам мози билан янчиб, уч кундуз ва кеча истеъмол қилсалар, хура баргараф бўлади.

¹ Мумаззиж — суюқ дори (микстура).

32-БОБ. НИҚРИС ИЛЛАТИ ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, ниқрис (подагра) наҳорда жинсий алоқа қилишдан пайдо бўлади, чунки томирлар ва пайлар бу пайтда бўшашиб турганидан иллат юз беради.

Ойнинг бошида¹ аёллар ҳайзини олиб, бир матога солиб, ниқрисга боғланса, яхши бўлади. Тулкининг ич ёғини гул ёғи билан сиркага қўшиб боғланса, тузалади. Оқ асал, Абу Жаҳл тарвузининг эти ва оқ сандалдан ўн дирам, қора туздан беш дирам олиб, барчасини янчиб, санонинг суви билан эрталаб ва кечқурун суртиб, таомлардан оқ нонни асал ва кунжут ёғи билан ейиш керак, иншааллох, бемор тезда тузалиб кетади.

33-БОБ. ҚУЁНЧИҚ КАСАЛИ ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, ирқун-насо (қуёнчиқ, қуймич асабларининг шамоллаши) учун бир чорак саримсоқни эзиб, сигир сутига қўшиб, бир кўрс (таблетка) миқдори қолгунча қайнатилади. Сўнг уни олиб, учга бўлиб, ҳар куни бир бўлагини истеъмол қилса, тузалади.

Бир ботмон сигир сутига уч саримсоқни эзиб солиб, ярим ботмон сув қолгунча қайнатилади. Сўнг уни олиб, бир идишга солиб, етти кун ҳар куни йигирма мисқолдан истеъмол қилинса, тузатади. Ирқун-насо оёқдан зоҳир бўлиб борса, айтилган доридан еса, фойда қилади. Аммо дори ичишдан аввал ошиқдаги томирдан қон олдириб, сўнг дори ичса яхши фойда қилади.

Агар тоза ангиздан, қора мурчдан, қичи, Абу Жаҳл тарвузи этининг ҳар биридан уч дирам эзиб, янчиб, маъжун қилиб ейилса ва икки болдирдан қон олдирилса, яхши фойда қилади. Сўнг тило (суртма) тайёрлаб суртилади. Тило учун седана ва аччиқ тарвузни эзиб, дард бор жойга боғлаш керак.

¹ Бошқа нусхада 50 ёшли аёлдан дейилган.

34-БОБ. НОСУР¹ МУОЛАЖАСИ ҲАҚИДА

Агар типратиконнинг суягини тутатиб, унинг устига ўтирса, эллик йиллик носур бўлса ҳам тузатади. Типартикон қонини телбага ичирилса яхши бўлади. Балиқнинг суяги, туянинг ўркач ёғи ва сабзининг тубини тутатиб, устига ўтирса, носур тузалади.

Ҳақимлар айтадиларки, кимки ҳожатхонада кўп ўтирса носурга мубтало бўлади. Агар ганданони сигир ёғи билан қовуриб, носурга қўйсалар, яхши бўлади. Мурр уруғини қовуриб, етти кун тонг пайтида ҳар куни бир мисқолдан ичилса, яхши бўлади.

Анжирни бодом мағзи билан кўп ейилса носурни кетказади. Ганданони қайнатиб асал билан ейилса, носур иллатидан фориғ қилади. Сабзини қайнатиб асал билан ейилса, носурни йўқотади. Агар сабзи уруғини тутун қилиб, тутунига ўзини тутса, тузатади ва бавосилни ҳам кетказади.

Ҳақимларнинг айтишларича, балиқ билан тухумни бир кунда еса носур иллатини пайдо қилади.

35-БОБ. ҚЎТИР ИЛЛАТИ ҲАҚИДА

Муҳаммад Закариё Розий айтадики, ҳар ким шалғамнинг пиликени янчиб, қайнатиб, сувини қўтирга суртса яхши қилади. Петрушкани гулоб билан қўтирга суртилса яхши қилади. Сабзини қайнатиб, қўтирга суртилса яхши қилади, қичишини қолдиради. Турп уруғини янчиб, кўп истеъмол қилинса, қўтир ва қичиш пайдо бўлади.

Нилуфар ёғини ҳар ким баданига суртса, бадани юмшоқ бўлади ва қичиши кетади. Қўтир киши бир катта оқ пиёзни олиб, ичини кавлаб, нефть билан тўлдирса ва уни хамир ичига олиб, қўрга кўмиб пиширса ва қўйруқ ёғи билан ҳал қилиб, уч кун ўзига суртса, уч кундан сўнг ҳаммомга бориб яхшилаб ювинса, қўтирдан қутилади.

¹ Битмайдиган яра, бошланганига қирқ кун ўтган яралар ҳам носур дейилади (Фарҳанг ал-мабсут). Русча фистула, свищ.

Садарайхонни қарғанинг тезағи билан ўзига суртса кўтирни даф этади. Чумчуқ тезағини сирка билан кўтирга суртилса, яхши бўлади. Арман лойини кофур ва заъфарон билан майин янчиб, сирка билан марҳам қилиб, кўтирга суртса, яхши бўлади. Равоч уруғини олиб, гул ёғи ва бурани сирка билан ҳал қилиб кўтирга суртилса, яхши қилади.

Куйдирилган кўрғошин ва гулхайрини маъжун этиб, уч кун баданга суртилса, ҳар кун иссиқ сув билан ювиб, яна суртиб турилса, кўтир ва унинг қичишини йўқ қилади. Уч дирам олтингугуртни майин қилиб, беш дирам симобни ўлдириб, иккисини гул ёғи билан маъжун қилиб, суртилса, кўтир ва қичишишни йўқотади.

Шафтоли данагини ичидаги мағзини чиқариб, эзиб, қўй мияси билан шамча қилиб кўтарсалар, орқа тешикнинг қичишини йўқотади. Сабзини янчиб, сувини ичиб, яна ўзига суртса, қичишишни йўқотади.

36-БОБ. СЎҒАЛНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, сўғалли киши арман содаси, исириқ уруғи ва совунни сирка билан марҳам қилиб, уч кеча сўғалга боғлаб қўйса, яхши қилади. Агар сигир ўтини ун билан марҳам қилиб, бир неча кун сўғалга боғласа туширади. Илон терисини куйдириб, сўғалга боғланса яхши қилади. Анжир ширасини уч кеча боғланса тузатади. Чумчуқ қонини тезағи билан аралаштириб, иссиқ-иссиқ қўйилса сўғални йўқотади.

Ҳабб ул-басар бир мисқол, ҳабб ул-матин бир мисқол, дарахт пўкаги ярим дирам, ҳинд қора тузи икки дирам, барчасини маъжун қилиб бир ҳафта ейилса ва шу ҳафта ичида ўзини иссиқ сув билан кўп ювса, сўғал, кўтир ва қичишга наф қилади.

Алойдан икки ярим дирам, рум арпабодёни, жувоний, петрушка уруғи, кўк муқл, мастаки, сариқ ҳалила, буларнинг ҳар биридан ярим дирамдан, катиरो, андароний тузи бир донакдан, турбит тўрт донак, барчасини янчиб, элаб, сув билан ҳабблар ясаб, сояда қуритиб истеъмол қилинса, наф қилади.

Катиरो, мастаки, долчин, сумбул, балзам дарахтининг дони, уди баласон, заъфарон, ҳар биридан бир дирам, Сокатра алойи тўрт дирам, барчасини янчиб, элаб, асал билан маъжун қилиб, иссиқ сув билан истеъмол қилинса кўп манфаат беради.

Сокатра алойи саккиз ярим дирам, сариқ ҳалила, занжабил, чакамуғ, мастаки, ҳар биридан ярим дирам, ковулнинг томири икки дирам, хуросоний садбарг гули, заъфарон, петрушка уруғи, рум арпабодёни, ҳар биридан бир дирам, барчасини янчиб, элаб, асал билан маъжун қилиб ейилса, кўтирга, қичима ва сўғалга фойда қилади.

37-БОБ. БАРАС (ПЕС)НИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, барас иллоти бор киши ҳабби сурхни майдалаб, сигирнинг сийдигига булғаб, барасга боғласа, яхши қилади. Эшакнинг туёқларини куйдириб, янчиб, сут билан қўшиб, барасга суртилса, яхши қилади. Ўрдакнинг ич ёғини барасга пайваста суртилса, яхши қилади.

Қуён тукини барасга тутун қилинса фойда қилади. Сичқон қонини қора зок билан марҳам қилиб, барасга боғланса, яхши қилади. Ҳакимлардан нақл қилинадикки, бу нуқсон ва иллатлар товуқ тухумини кўп еган кишиларда пайдо бўлади.

38-БОБ. САРИҚ КАСАЛИНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Ҳакимлар айтадиларки, бу амални қилсалар сариқ касалига муносибдир, яъни бир парча эски темирни оловга солиб, қиздириб, сўнг сигирнинг сийдигига солиб қўйиш керак. Совигандан сўнг бир ҳафта давомида ҳар куни буни такрорлаб, ҳар куни бир дирам сигир сийдигига қизиган темирни солиб, сўнг бир дирам асал ва бир ярим дирам сигир сариёғини айронга қўшиб ичмоқ керак. Сўнг бир дирам ўша сийдикдан ва икки дирам асал ва уч дирам сариёғни айронга қўшиб истеъмол қилинса, яхши бўлади.

Ҳўл қовоқни олиб, этини хамирга қўшиб есалар яхши бўлади. Қовоқни пишириб, сувини олиб, тарвуз суви билан қўшиб, ўн дирам оқшакар билан қўшиб ейилса, сиҳҳат топади. Агар сандални ва кофурни гулоб билан ишқалаб, барча аъзога бир неча кун суртилса, сариқ касали яхши бўлади.

Тарвуз ва оқзира сувининг ҳар биридан ўн дирамига табарзад шакаридан ўн дирам солиб есалар, ҳар куни оқ сандал билан қофурни майин эзиб, пешонага суртилса, фойда қилади. Обкомани уч ҳафта пайдарпай фарғара қилиб, ҳар куни истеъмол қилсалар, сиҳҳат топадилар. Аммо овқат фақат гуруч билан сариёғ бўлиши керак.

39-БОБ. ФАЛАЖ, ЛАҚВА, ҚЎЛ ВА ОЁГИ ШАЛ БЎЛГАНЛИК ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтдиларки, бирор кишининг қўл-оёғи шал бўлса сариқ ҳалила, балила, омила, зиғирнинг ҳар биридан бир мисқол, қора туз икки мисқол, чакамуғ ўн уч мисқол, кўк муқл ўн беш мисқол, муқлни фонид билан бир кеча-кундуз сувга солиб қўйилади, ўзга дориларни янчиб, элаб, ўша сувга солиб, булғаб, нўхот миқдорича ҳабблар қилиб, сояда қуритиб, агар кучли бўлса ҳар куни икки мисқол, агар заиф бўлса, бир мисқол ейилади. Қўл-оёқ ҳар куни ёнғоқ ёғи билан ёғланади. Совуқ ва иссиқ нарса истеъмол қилинмайди. Овқати нўхот шўрва, зайтун ёғи ва патир нон бўлса, тез кунда тузалиб кетади.

Уч кун давомида ҳар куни бир дирам кабутарнинг қуруқ тезагини бир дирам шакар билан қўшиб наҳорда еса тузалади. Уч мисқол қора тузни асал билан маъжун қилиб уч кун ҳуқна (клизма) қилинса фойда қилади. Қуст ўн мисқол, канақунжут, турма уруғи, газакўт барги, ҳар биридан озроқ олиб, барчасини янчиб, ярим ботмон кунжут ёғи билан қайнатса, дориларнинг мазаси ва қувватини ёғ олса, сўнг совитиб, шишага олиб, оғзини ҳаво кирмайдиган қилиб бекитиб, ҳар куни тонг пайтида қўл, оёғи ва баданларини ёғласа сиҳҳат топади.

Кимнинг қўл ва оёғи қуруқ бўлса кабутар тезагини асалга қўшиб суртса, яхши бўлади. Аммо иссиқ ҳаммомда ўтириши ва ёғлари терисидан чиқиши, сўнг иссиқ сув билан ювиши керак, кўп фойда қилади.

40-БОБ. ИСИТМА ЗАҲМАТИНИНГ ДАВОСИ ҲАҚИДА

Буқрот ҳаким айтадики, равочдан чоғир қилиб ичса иситма бартараф бўлади. Қисқичбақани қовуриб, наҳорда еса тўрт кунда бир тугадиган иситмани тuzатади. Янтоқшакардан чоғир қилиб ичилса муҳолиф иситмани бартараф қилади. Агар нон, кўкнор ва сиркани истеъмол қилсалар иситмани кетказди, чанқашни қолдиради.

Ўргимчакни қамиш ичига солиб, икки учини бекитиб, бўйнига осиб олса, иситмани бартараф қилади...

41-БОБ. УЙҚУСИЗЛИК ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, уйқу келмаслик савдолан ва бузук хаёллардан бўлади. Агар икки дирам кўкнорни янчиб, шакарга қўшиб, бир ҳафта давомида ҳар куни истеъмол қилинса, фароғат билан уйқу келади. Зайтунни олиб, оёқнинг товонига суртилса, уйқу келтиради. Қовоқ уруғидан ёғ олиб, юз, бош, пешона, қош, қулоқлар ва бурнини шу билан ёғлаб, ўша ёғдан ёстиқ орасига қўйиб ухланса, роҳатли уйқу келади.

Тол баргидан сув олиб, кофур ва бинафша ёғи билан бошга қўйилса уйқу келади. Тўнғизнинг ўтини бурунга қўйсалар ўша онда уйқу келади. Тўнғизнинг ич ёғини қўйсалар ўша онда ухлаб қолади. Қора қарғанинг миясини сурматош билан кўзга тортилса, уйқу келтиради. Қуён ўтини чоғирга қўшиб ичилса одамга шундай уйқу келадики, агар оғзига сирка қўйсалар ҳам уйғонмайди.

Бойўғли ўлдирилса, бир кўзи очиқ, бир кўзи юмук қолади, очиқ кўзини олиб, ўзи билан тутса, уйқуси келади. Бойўғли юрагини аёл киши ухлаб ётганда кўкраги устига қўйилса, юрагида нимзика бўлса, айтиб беради. Ҳўкизнинг миясини кўзга тортилса уйқу келади.

42-БОБ. ЎРИНГА СИЙИБ ҚЎЙИШ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, икки дирам қуруқ кашнични янчиб, элаб, икки дирам шакарга қўшиб уч кун ейилса ўринга сиймайди. Қўчқорнинг мояси қовуриб ейилса тўшакда сиймайди. Етти дирам райҳонни янчиб, бир дирам табарзад шакари билан қўшиб, уч кун истеъмол қилса ўринда сиймайди.

Петрушка уруғини оқ мурч билан янчиб, уйку оллидан еган одам уйқуда бошқа сиймайди. Қуён елинини қовуриб ейилса ўринда сиймайди. Ўн дирам райҳон уруғини ўн дирам янчилган кўк мози билан истеъмол қилинса бошқа сиймайди. Қовун уруғи ва бодринг уруғидан икки сир шира олиб, шакарга қўшиб, уч кун ичилса салас ул-бавл, яъни сийдик томчилашига қарши жуда фойдалидир. Товуқ тухумини қовуриб ейилса ҳам фойда қилади.

43-БОБ. ҚЎЗҚОРИННИНГ ФОЙДАСИ ҲАҚИДА

Букрот ҳақим айтадики, заморук (қўзиқорин, замбуруғ) уч хил бўлади: бири далаларда, бири тезаклар орасида бўлади ва бири чағиркубларнинг остидан чиқади. Аммо қизил ранглиси заҳарли бўлади. Тезаклар остидан чиққанини еган кишининг бадани бакувват бўлади, мухолиф елларни баргараф қилади, аммо кўп еган кишининг қорнида қурт пайдо бўлади. Чағиркубнинг остидан чиққанинининг терисини артиб, мағзини олиб, қуритиб, уқаласа ва ундан еса беҳуш бўлади. Унинг териси кучли заҳар бўлади.

Имрур ҳақим айтадики, далаларда чиққан замбуруғдан еган одамда ҳаргиз фарзанд бўлмайди.

Муҳаммад Закариё ҳақим айтадики, ўртада ўсиб чиққанини олиб, қуритиб, майин туйиб, бирорта одамга бир дирам берилса, беҳуш бўлади.

Луқмони ҳақимдан нақл қилинишича, ҳар ким мана бу маъжундан бир ярим дирам еса беҳуш бўлади, бўғзига ёғ қуйилсагина ўзига келади. Маъжун будир: шоҳтара бир дирам, исфаҳон афюни бири дирам, мингдевона уруғи бир дирам, мускат ёнғоғи ярим донак, оқ шакар беш донак, какликнинг

ўти, сичқоннинг мияси, кофур, буларнинг барчасини янчиб, элаб, бир-бирига қўшиб, маъжун қилиб ейилса ёки ҳидласа беҳуш бўлади.

44-БОБ. ЗАҲАР ИЧГАН КИШИ ҲАҚИДА

Заҳар ичган киши эчки сутини ёғ билан иссиқ қилиб ичиб қайт қилса тузалади. Лайлакнинг ич ёғини сигир ёғи билан қовуриб, сирка билан ичса заҳар таъсир қилмайди. Лайлак тухумини от тезаги остига қирқ кун кўмиб қўйиб, сўнг олиб, майдалаб туйиб, заҳар ичган ёки илон чаққан кишига берилса заҳар таъсир қилмайди.

Газакўт, ёнғоқ баргини, эски ёнғоқ мағзини қўшиб еган одамга заҳар қор қилмайди. Сичқоннинг ичинини ёриб, илон чаққан, чаён чаққан ёки мав чаққан жойга қўйилса тузатади. Ўғлоқ сўйиб, иссиқ терисини илон чаққан ерга боғланса яхши қилади. Чаён чақса чаённи сигир ёғида қайнатиб, чаққан ерга боғланса, дарҳол яхши бўлади.

Чаённи сигир ёғида қайнатиб, бўздан сузиб ўтказиб, ёғининг ўзини асалга қўшиб, бола туғилган пайтда ундан ярим дирамани боланинг оғзига қуйсалар, болага қанчалик заҳар берсалар, илон ва чаён чақса ҳам таъсир қилмайди. Шеролчинни чайнаб, чаён чаққан жойга боғланса, яхши қилади.

45-БОБ. ЧИВИННИ ЙЎҚОТИШ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, сариқ олтингурут билан аччиқ олхўрини бир косага суртиб, бош олдига қўйилса, чивинлар ундан қочади. Савсан ва зир тутайдиган жойдан чивинлар қочади.

46-БОБ. ТУТҚАНОҚ ВА ТЕЛБАЛИКНИНГ ИЛОЖИ ҲАҚИДА

Ҳақимлар айтадиларки, агар телбага бир ҳафта давомида суғуннинг гўштини берсалар соғаяди. Қулон терисидан узук ясаб, тутқаноқ кишининг қўлига тақилса яхши бўлади. Сигир ўтини лавлаги суви билан иссиқ қилиб ичилса тутқаноқ ва жодудан қутулади. Типратикон ўтини телбага ичирилса соғаяди.

47-БОБ. АЁЛЛАРДА СУТНИНГ КАМЛИГИ ВА ИЛОЖИ ҲАҚИДА

Ҳақимлардан нақл қилинишича, агар аёл кишининг эмчаги оғриси ё сути оз бўлса мана бу оятни эрта ва кечда ўқиб, дам уриб ҳамда ёзиб боғлаб қўйилса оғриғи қолади ва сути кўпаяди. Оят мана будир: Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Ҳувал ҳаййул-лазий ло илоҳа илла Ҳу Фадъуху мухлисийна лаҳуд дийна. Ал-ҳамду лиллаҳи роббил оламийн, оҳийан, шароҳийан би-роҳматика ё арҳамар роҳимийн.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ
مَخْلَصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَهْيَا شَرَاهِيَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

48-БОБ. ҚУРТ ВА ҚУШНИ ЙЎҚОТИШ ҲАҚИДА

Буқрот ҳақим айтадики, агар суғуннинг тезагини ҳар қандай уйда тутун қилсалар қушлар, илон ва чаён қочиб, бошқа ёққа кетади. Газ ёғочи ҳам тутун қилинса шу хосиятни беради. Сигир ўтини кумуқаларнинг уйига қуйилса барчаси ҳалок бўлади. Қизил симоб уйда тутатилса илонлар бошқа ерга қочиб кетади¹.

50-БОБ. БАДАНДА БЎЛГАН КАСАЛЛИКЛАРНИНГ ИЛОЖИ ҲАҚИДА

Нақл қилинишича, Пайғамбар алайҳиссалом шундай дедилар: Жаброил алайҳиссалом олдимга келиб деди: Ё Расулаллоҳ, сенга бир ҳадя келтирдимки, бошқа ҳеч бир пайғамбарга келтирган эмасман». Расул (а.с.) сўрадилар: «Эй ахий Жаброил, бу қандай ҳадя?» Жаброил (а.с.) дедилар: «Ҳамал ойининг ўн саккизинчи кунидан то йигирма саккизинчи кунигача найсон (апрель) ёмғири ёққанда, ҳар ким бу сувдан олиб, мана бу сураларни ўқиб, мазкур сувга

¹ 49-бобда ришта касали ва уни дуолар билан даволаш ҳақида ёзилган.

дам уриб, етти кун эрга-кечда ичса, барча касалликлардан ва иллатлардан омон бўлади, Тангри таъолонинг инояти билан ўлимдан бошқа барча дардларга даво бўлади. Суралар куйидагилардир: Фотиҳат ул-Китоб — 70 марта, Қул аъувзу бироббил фалақ — 70 марта, Қул аъувзу бироббин нос — 70 марта, Ло илоҳа иллаллоҳ илоҳан воҳидан аҳадан самадан вало наъбуду илла иййох мухлисийна лаҳуд дина валав қариҳал кофирун — 70 марта, Субҳаналлоҳу вал-ҳамду лиллаҳ ла илоҳа иллаллоҳ валлоҳу акбар ло ҳавла вало қуввата илла биллаҳил алиййил азим — 70 марта, Аллоҳумма солли ʼала Муҳаммадин набий — 70 марта, Вастағфируллоҳ ва атубу илайҳ — 70 марта¹.

53-БОБ. ХОТИРАНИ ЎСТИРИШ ИЛОЖИ ҲАҚИДА

Ҳар ким бир мисқол оқ мурч, бир ярим мисқол заъфарон, бир ярим мисқол оқ зокни олиб, ҳаммасини янчиб, асал билан кўшиб, тўрт кун наҳорда еса хотираси ўсади. Ҳар ким попушакнинг юрагини асал билан маъжун қилиб еса эшитган ҳар бир нарсасини ёдла сақлаб қолади.

Жолинус ҳақимнинг айтишича, ҳар ким сақич дарахтининг елими билан шакарни кўшиб наҳорда еса, эса сақлаш қобилияти ўсади.

¹ 51, 52-боблар дуолар воситасида қочиб кетган, ғойиб бўлган одамларни топиш, ўғриларни аниқлаш учун ўқиладиган дуолар ҳақида бўлиб, уларни ҳар ким ҳам амалга ошириши мумкин бўлмагани сабабли тушириб қолдирилди.

ЛУФАТ ВА ИЗОҲЛАР

А

Абу жаҳл тарвузининг эти - шаҳми ҳанзал - (*ҳанзалга қаранг*).

Андароний тузи — милҳ ал-андароний — оқ, тоза туз.

Анзаруг — халқ орасида анзирати гўштхўр ва гўшт барор (ортиқча гўштни ейдиган ва янги гўшт ўстирадиган елим) ҳам дейилади — камедь астрагала — *Astragal Sarcolla Dun*.

Араб акациясининг елими - самғи арабий - смола, камедь.

Арман лойи - гили Арманий - Арман лойи ёки аний лойи, табобатда ишлатиладиган лой.

Арман содаси - бураи арманий ёки натрун - сода природная.

Арпабодиён — *оқзирага қаранг*.

Атрифул ёки итрифул - ҳиндча «три пхал» (уч мева) сўзидан олинган. Бу уч мева ҳалила, балила, омаладир.

Б

Балзам дарахтининг дони - ҳабби баласон - зерна бальзамного дерева — *Commiphoraopobalsamum Engl*.

Балила — миробаланы беллерические — *Terminalia bellerica Roxb*.

Балозур — балодур — *Somecarpus anacardium L*. Бу дарахтнинг «асали» ишлатилади.

Барсом — кўкрак пардасининг шамоллаши.

Бақам дарахтининг елими - дам ул=ахавайн - *хуни сиёвушонга қаранг*.

Ботмон — Ўзбекистоннинг ҳар хил ерида ҳар хил ўлчовни билдиради, 2 дан то 11 пудгача оғирлик ўлчови.

Г

Газақўт - сазоб ёки садоб — рута — *Ruta graveolens L*.

Гандано — порей пиёзи — лук порей — *Allium porrum L*.

Говшир - жовшир — *Ороронах Chironum Koch*.

Гулсапсар, лилия - савсан — *Lilium candidum L*.

Гулангабин — қизил гулнинг гулбаргларига асал қўшиб, қуёш тигида тайёрланадиган доривор ширинлик, у гулқанд ҳам дейилади.

Гулбанд — испағул - блошница болотная — *Pulicaria uliginosa Stev*.

Гулгожихўроз — бўстонафруз — биртониқий — *Amaranthus tricolor L*.

Д

Дарахт пўкаги - ғорикун - агарик — *Polyporus officinalis Fries*.

«Дарё кўпиги» - кафки дарё ёки забад ул-бахр - алкион Диоскорида, «морская пена».

Даҳна – даҳнаж – малахит – $\text{CuCo}_3 \text{Cu}(\text{OH})_2$

Дирам – ўлчов бирлиги, бир дирам 2,975 г.га тенг.

Долчин - дорчиний - корица китайская – *Cinamomum cassia* Blume.

Донак - ўлчов бирлиги, бир донак 0,495 г.га тенг.

Е

Етмак - бих - кундус - *Gypsophia struthium* L. (ўсимлик томири, кўпинча ундан нишолда тайёрлашда фойдаланилади)

З

Зангноя - шавкарон – болиголов пятнистый - *Conium maculatum* L.

Занжабил – имбирь – *Zingiber officinale* Rose.

Заргарлар бурақи – деворларнинг ост қисмида пайдо бўладиган шўрага ўхшаш модда.

Зарнаб – *Taxus baccata* L. ёки *Atriplex odorata*.

Заъфарон - шафран – *Crocus sativus* L.

И

Игир - важж – аир – *Acorus calamus* L.

Иёраи фикро – Ибн Синонинг ёзишича, иёра ёки иёраж сўзининг маъноси «илоҳий дори» демакдир. Фикро эса аччиқ деган маънони билдиради.

Ипор – мушк, кийикнинг киндигидан олинадиган хушбўй модда.

Ишқор - ушнон – солянка – *Salsola kali* L.

К

Катга ҳил – қоқуллага қаранг.

Келиндона - кабоба – – кубеба – *Piper cubeba* L.

Кокос ёнғоғи – жавзи ҳиндий – норжил - *ocos nucifera* L.

Кофур - камфара – *Cinnamomum camphora* Nees et Eberm.

Куйдирилган кўрғошин – мурдорсанг – окись свинца – *Plumbum oxydetum*.

Кундур елими - кундур – ладан – *Boswellia Carterii* Birdw.

Л

Лимон исли райҳон, лимонўт – бозранжбуя – *Melissa officinalis* L.

М

Майға елими - майғайи сойила – *Liquidambar orientalis* Mill. дарахтидан олинад

Мастакӣй – мастика – *Pistacia Lentiscus* L.

Маъжун – арабча «ажн» хамр сўзидан олинган бўлиб, лнчилган доривор моддаларнинг асал ёки ёғларга қорилгини тушунилади.

Мирра дарахтининг елими - мурри Маккий – - мирра дарахтининг елими – *Commiphora abyssinica* Engl. Маккий унинг Макка шаҳаридан келтирилганини билдиради.

Мирт - мурд – мирта - *Myrta communis* L.

Миср ёввойи сабзиси - шақоқул – дикая морковь – *Malabaila sekakul* Russ.

Мисқол – ўлчов бирлиги, 4,24 г.

Мозу –афс – галлы- *Galla turcica*.

Момисо – момисо – мачок рогатый – *Glaucium corniculatum* Curt.

Мож ул-усул - томирлар суви – арпабодиён, петрушка, қорачайир, ковул ўсимликларининг томирларидан олинадиган сув.

Мурр – миррага қаранг.

Мускат ёнғоғи - жавзи бавво - мускатный орех – *Myristica fragrans* Houtt.

Мускат ёнғоғининг қобиғи- басбоса - присемянник мускатника – *Myristica fragrans* Houtt.

Мушк дориси - даво ул-муск - эркак кабарга кийигининг мушк безларидан олинадиган хушбўй моддадан солиб тайёрланган дори.

Муқл – бделлий - *Commiphora Mukul* Engl ва *C.africanum* Engl.

Н

Назла ўти - оқирқарҳо – слюногон – *Anicyclus Pirethrum* D.C.

Ниль – ипомея плющевая – *Indigofera tinctoria* L.

Нонхоҳ - жувоний - ажгон, амми - *Trachyspermum coticum* L.

Нормишк – *Mesua ferrera* L. дарахтининг гули ва қобиғи.

Нохуна – кўз бурчагига чиқадиган шиш.

Нуртош – санги басарий ёки санги рушноий – олтинсимон марказит – пирит Fe S.

Нушодир – новшадил – нашатырь – *Ammonium chloratum*.

О

Обкома – арпа унини ялпиз ва туз билан хамири қилиб, 20 кун қуёш тифига қўйиб, яхшилаб ачитилади. Сўнг сувга солиб, эзиб, эритилади. Сўнг сузиб, сувини олиб, шишага солиб, яна қуёш тифига қўйилади ва ҳар куни чайқатиб турилади, сўнг истеъмол қилинади. (Фарҳанг ал-мабсут).

Омила – миробаланы эмбелические – *Phyllanthus embelica* L.

Оқ анзарут – астрагал дарахтитдан кечаси ёки сояли тарафидан оқиб чиққан елим.

Оқ баҳман – *Centaurea behen* L. , қизил баҳман – *Statice limonum* L.

Оқ зира, арпабодиён – розиёна – розиёнаж – фенхель –
Foeniculum vulgare Mill.

Оқ зок- аччиқтош – квасцы.

Оқ каррак – бозовард – Onopordon acanthum L.

Р

Райҳон - шоҳиспарам – базилик – Ocimum minimum Mal. ёки
Ocimum salinum Mel.

Рум арпабодиёни – анисун – анис – Anisum vulgare Gaerth.

Рум сумбули – нордин – нард – Valeriana celtica L.

С

Сабал - кўз пардасининг қизариши.

Сабистон олхўриси - сабистон ёки сагпистон - слива сабетейская
–Cordia Муха L.

Савришжон - безвременник – Colchicum autumnale L.

Садарайҳон – бозруж – базилик огородный – Ocimum basilcum L.

Садбарг гули - гули садбарг- центифолия.

Сакбинаж - Эрон қавраги – сагапен – Ferulla persica Walld ёки F.
Sagapenum Polacr ларнинг елими.

Салоя - дорини махсус тош орасига олиб эзиб ишқалаш.

Сандал ёғочи – сандал – сандаловое дерево – Santalum album L.

Сандарак елими - сандурус - Callitris quadrivalvis Vent дарахтидан
олнади.

Сапо – санойи Маккий – сенна – Cassia angustifolia Vahl.

Сариқ йўнғичқа – хулба – пажитник сенной – Trigonella
foenumgraecum L.

Сассиқ қаврак – ҳилтит – хинги бадбўй – *ҳилтитга қаранг*.

Сақанқур – сцинк аптечный – Scincus officinalis.

Сақич дарахтининг елими – илки румий - смола терпентинового
дерева – Pistacia terebinthus

Сир – ўлчов бирлиги, бир сир 74,24 г.га тенг.

Сиркаи ангабин – сиканжубин – сирка ва асални қайнатиш йўли
билан тайёрланади.

Сокатра алойи – сабири Сақутарий - Сокатрийский алоэ – Alce
vera L.

Софин томури - оёқ ости тери венаси – Vena sophe magna.

Т

Табарзад шакари – табарзад сўзи *болта урди* маъносини
билдиради, бизнингча, бу шакарнинг қотирилган тури бўлиши
мумкин.

Табошир - конкреция бамбука – *Vambusa arindinacca* Wild. – бамбук дарахтидан олинадиган модда.
Таргакант елими - катино -- трагакант – *Astagalus traga- cantha* L.
Тотим - сумоқ - сумах дубильный – *Rhys coriania* L.
«Тоғ майизи» - испарак – майвизаж – *Delphinium stophis agralu* L.
Тоғ райҳони - марзангуш – *Origanum majorana* L.
Туёқўт – асорун - копытень – *Asarum euoropaeum* L.
Тунбош - тударий – клоповник – *Lepidium perfoliatum* L.
Турбит - турбуд – *Iromaea turpetum* R.
Турунж - цитрон – *Citrus medica* L.
Тўпалоқ - сўди Куфий – клубни сыти – *Cyperus rotundus* L., *C. longus* L.

У

Узунмурч - дорфулфул – перец длинный – *Piper longum* L.
Ушна – лишайники – *Isnea urticulata* Arh. ва шунга ўхшашлар.
Уқийа - ўлчов бирлиги, 29,75 г.

Ф

Фонид – матнда фонид сўзи учрайди, бу сўз луғатларда мавжуд эмас, аслида фониз, яъни новвот бўлиши мумкин.

Х

Хавлинжон - галанга, калган – *Alpinia galanga* Willd.
Хайр бавво – перец мелегетский – *Amonum meleguete* Rosc. бунинг бошқа номи қоқулла (катта ҳил). *қоқуллага қаранг.*
Харбақ - оқ ва қора бўлади, оқ харбақ - *Veratrum album* L. ва қора харбақ – *Helleborus niger* L.
Хиёршанбар – кассия стручковая – *Cassia fistula* L.
Хирилона – *бошқа нухада хусравдона* – *Cheiranthus cheiri* L. бўлиши мумкин.

Хитой чўпи - чўби Чиний – (сарсабелла ўсимлиги).

Хуни сиёвушон ёки дам ул-ахавайн – бақам дарахтининг елими - драконова кровь- *Dracaena draco* L.

Хушбўй қамиш – қасаб уз-зарира – тростник душистый – *Calamos aromaticus*.

Ц

Цейлон долчини – салиха – *Cinnatomum zeylanicum* Ness.

Ч

Чакамуг - шитараж – клоповник широколистный – *Lepidium latifolium* L.

Чилпоя – басфойиж - *Polypodium vulgare* L.

Чоксу ёки чашхом – *Cassia absus* L. нинг уруғи.

Ш

Шабах – ағат - қизил мисга зайтун ёғида куйдирилган тўтиёдан ташланса сариқ тусга киради ва бу шабахдир.

Шамча - шиеф ёки шоф – кўз дориси ҳамда орқа ёки олдинга кўтариладиган шамчалар.

Шанграф – киноварь – қизил рангли минерал модда, сиёх сифатида ёзишда ҳам ишлатилади.

Шеролчин - тархун – полинь- эстрагон – *Artemisia dracunculus* L.

Шивит, укроп - шибт – *Anethum graveolens* L.

Шинни - душоба – тут, узум ва бошқа меваларни қайнатиш орқали олинадиган ширинлик.

Ю

Ювилган лак елими - лаки мағсул

Юлғун бужури - Казмозу – казмозаж – галлы тамарикса

Юсуф табиб – Бобурнинг хос табиби (вафоти 1544) .

Я

Янтоқшакар – тарангабин – таранжабин – манна верблюжьёй колючки – *Alhagi camelogum* Fisch. – янтоқдан олинадиган шира.

Қ

Каврак елими - ушшақ – аммонияк смола – *Gummi ammoniacum* елими.

Қанбил – камала – *Mallatus philippineusis* Muell.

Қашқарбеда – иклил ал-малик – донник лекарственный – *Melilotus officinalis* L.

Қизил маргимуш – зарнихи сурх – АСИЎОЗ

Қичи, хантал - хардал – горчица – *Brassica nigra* Koch.

Қончўп – момирони чиний – чистотель большой – *Chelidonium majis* L.

Қора андиз - росан – *Inula Helenium* L.

Қора туз – нефть тузи – милҳ ан-нафтий.

Қоқуллаи кибор - катта ҳил – перец мелегетский – *Amomum meleguete* Rose.

Қоқуллаи сигор – кичик ҳил, кардамон – *Eletaria cardamonum* whiteet Matern.

Қундуз қири, ўғлон оши- жанди бедастор - бобровая струя.

Қуст – костус – *Saussuref lappa clarc*.

Қўрс – кулча (таблетка) дори.

«**Қуш тили**» - лисон ул-асофир - ясень – *Fraxinus excelsior* L.

F

Ғофис ўсимлиги - ғофис ёки ғофит – *Agrimonia Eupatoria L.*

X

Ҳабб – юмалоқланган соққа дори.

Ҳалила - ҳалила – *Terminalia chebula Retz.*

Ҳанзал – Абу жаҳл тарвузи, аччиқ тарвуз – колоквинт – *Sitrullus colocynthis Sehr.*

Ҳилгит – ангуза – камедь ферулы вонючей – *Ferula assa – foetida.*

Ҳинд малобатри - созажи ҳиндий - *Cinnamomum citriodorum Fhwait.*

Ҳинд тузи – милҳ ал- ҳиндий – ҳитдистонда уни каланамак (қора туз) дейдилар. Юқори ҳароратда ош тузи, сода ва баъзи мева қоқиларидан тайёрланади.

Ҳинд тўғиёси – сунъий йўл билан олинадиган тўғиё.

Ҳинд уди - уди ҳиндий – индийское алойное дерево – *Aquilaria Agallocha Roxb.*

Ҳинд хурмоси - хурмойи ҳиндий ёки тамарҳиндий – тамаринд – *Tamarindus indica L.*

«**Ҳўкиз тили**» – лисон ас-савр – воловик – *Anchusa italica Detz.* ёки *Borrago officinalis L.*

Ҳинд ҳудоди - ҳиндистонда ўсадиган ликий дарахтининг шираси – *Licium afrum L.*

Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, лугат ва изоҳлар муаллифи
• **Маҳмуд Ҳасаний**

ХУЛОСАТ УЛ-ҲУКАМО

Муҳаррир: Азиз Саид
Саҳифаловчи: Улугбек Саидов
Мусаҳҳиҳ: Манзура Бекчонова

Теришга берилди: 16.05.2011 й.
Босишга рухсат этилди: 20.06.2011 й.
Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$ Офсет босма. Шартли босма табағи: 3,5.
Адади: 1000. Баҳоси келишилган нархда.
708-сонли буюртма.

«TURON ZAMIN ZIYO» нашриёти.
100129, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30-уй.

«SHOAKBAR» масъулияти чекланган жамияти.
100031. Тошкент, Тўғон Режаметов кўчаси, 1-А.